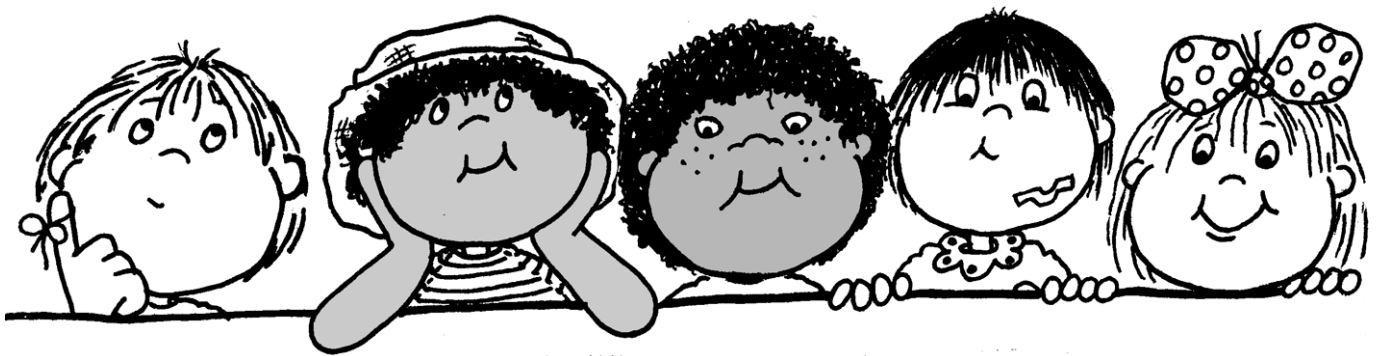

“Mama zijn we arm of rijk?”

Een kwalitatief onderzoek naar het coping gedrag van arme kinderen

Den Haag, juni 2009

Naam student: Roshnie Binda

Studentnummer: 305066

Scriptiebegeleider: Dr. E. Snel

Tweede beoordelaar: Prof. dr. G.B.M. Engbersen

Erasmus Universiteit Rotterdam

Faculteit Sociale Wetenschappen

Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

Voorwoord

Met deze scriptie rond ik mijn masteropleiding Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid af. Ik heb mijn studiejaren op de Erasmus Universiteit als een leerzame en vooral leuke periode ervaren. Ik vind het jammer dat mijn leven als student nu echt ophoudt. Aan de andere kant kan ik niet wachten om alle opgedane kennis nu in de praktijk toe te passen en hoop ik een leuke, passende baan te vinden.

Deze scriptie is mede tot stand gekomen met hulp van mijn scriptiebegeleider Erik Snel. Ik wil hem bij deze bedanken voor zijn tijd, goede adviezen en zijn bemoedigende woorden, die mij steeds gemotiveerd hebben om door te gaan en mijn scriptie af te maken. Daarnaast wil ik mijn ouders, broer en vriend bedanken voor hun emotionele steun tijdens deze periode. Zij hebben mij de ruimte en mogelijkheid gegeven om mijn scriptie in alle rust te schrijven.

Den Haag, juni 2009

Roshnie Binda

Inhoudsopgave

1 Inleiding	4
1.1 Opbouw van het rapport.....	9
2 Variatie in coping gedrag	10
2.1 Inleiding.....	10
2.2 Wat is coping?	10
2.3 Coping stijlen.....	12
2.4 Coping en kinderen.....	16
2.5 Effecten van coping gedrag.....	18
2.6 Onderzoeksvragen	19
3 Onderzoeksmethode en onderzoeksgroep	20
3.1 Onderzoeksmethode	20
3.2 Onderzoeksgroep	22
3.3 Interviews van de kinderen.....	23
4 Kwalitatieve analyse.....	25
4.1 Inleiding.....	25
4.2 Probleemgerichte coping	25
4.3 Actieve emotiegerichte coping.....	32
4.4 Passieve emotiegerichte coping	38
4.5 Bevindingen.....	42
5 Passieve emotiegerichte coping en het psychische welzijn van het kind	46
6 Samenvatting en conclusie.....	50
6.1 Inleiding.....	50
6.2 Beantwoording probleemstellingen en onderzoeksvragen.....	50
Literatuurlijst	55
Bijlage Kenmerken respondenten	59

1. Inleiding

"Mama zijn wij arm of rijk?". Dit vraagt Mohammed aan zijn moeder in de uitzending van ZEMBLA, *Mama zijn wij arm?* d.d. 18 januari 2009. ZEMBLA volgde drie kinderen en hun ouders in december, een maand waarin gezinnen met weinig inkomen het vaak moeilijk hebben. De kinderen wonen in de armste achterstandswijk van Nederland, Heechterp in Leeuwarden. De vraag van Mohammed is het gevolg van pesterijen door zijn leeftijdgenoten. Zij pesten Mohammed bijvoorbeeld door te zeggen dat hij arm is, omdat hij geen *Nike* schoenen heeft. In de uitzending zie je hoe de kinderen het opgroeien in armoede beleven en hoe zij hiermee omgaan. Ze vertellen onder andere dat hun ouders ruzie maken om geld en dat zij zelf sparen voor meer geld, zodat ze de dingen kunnen kopen die ze willen. Kinderen die in armoede opgroeien zijn een groot maatschappelijk probleem, de omvang van de groep kinderen die in armoede leeft is aanzienlijk. Van alle kinderen (0-17 jaar) leefde 5,4% (185.000) in 2005 in een huishouden met een inkomen onder het basisbehoeftecriterium van de budgetgerelateerde grens. Dit betekent dat het inkomen niet voldoende was om uitgaven te doen die voor een alleenstaande in Nederland onvermijdbaar zijn, zoals voedsel, kleding, wonen, persoonlijke verzorging en extra ziektekosten. De groep kinderen die in huishoudens met een inkomen onder het niet-veel-maar-toereikendcriterium leeft is nog wat groter. Hierbij zijn ook uitgaven opgenomen voor sociale participatie, zoals het lid zijn van een (sport)vereniging. Het aantal kinderen dat in huishoudens leeft onder de niet-veel-maar-toereikendvariant was in 2005, 310.000, dit is 9,1% van de 3,4 miljoen kinderen in Nederland. In 1991 was het aantal kinderen dat volgens deze norm in armoede leefde 266.000 (8.3%) (Vrooman et al., 2007). Een verklaring voor het toegenomen aantal kinderen dat in armoede leeft, lijkt te liggen in de verandering van de gezinsstructuur, welke deel uitmaakt van het individualiseringsproces, namelijk het toenemende aantal eenoudergezinnen in Nederland (Snel et al., 2001:15). Uit de *Armoedemonitor 2007* (Vrooman et al., 2007:151) blijkt dat de kans op (langdurige) armoede het grootst is voor kinderen die in eenoudergezinnen leven.

Negatieve gevolgen van armoede op kinderen

De oorzaak van het armoedeprobleem ligt niet bij de kinderen zelf, maar vaak bij het lage inkomen van de ouders of verzorgers van de kinderen. Kinderen kunnen geen invloed uitoefenen op het inkomen van hun ouders of verzorgers. Zij krijgen indirect via de ouders te maken met de problemen van armoede (Vrooman et al., 2007:132). Uit diverse onderzoeken naar armoede en sociale uitsluiting is gekeken naar de negatieve gevolgen van het opgroeien in armoede voor kinderen (Engbersen et al., 1997; Zeijl et al., 2005; Jehoel-Gijsbers, 2009). Uit deze onderzoeken komen negatieve gevolgen naar

voren op het gebied van onder andere maatschappelijke participatie, onderwijsprestaties en psychosociale gezondheid van kinderen.

In het SCP-rapport *Kunnen alle kinderen meedoen?* (Jehoel-Gijsbers, 2009: 17-18) wordt maatschappelijke participatie gedefinieerd als maatschappelijk meedoen. Voor het maatschappelijk meedoen zijn drie criteria geformuleerd. Ten eerste gaat het om georganiseerde en gangbare activiteiten voor kinderen, dit zijn vrijetijdsactiviteiten die gebruikelijk zijn voor kinderen, zoals sporten en muziekles. Daarnaast zijn het activiteiten die buiten schooltijd en met een zekere frequentie en regelmaat worden uitgeoefend. Tot slot zijn het activiteiten die door een organisatie worden georganiseerd, zoals een vereniging, kerk, school of buurthuis (sport, zwemles, culturele activiteiten, activiteiten van buurthuis, buitenschoolse activiteiten). Ten tweede gaat het om activiteiten waar kosten aan verbonden zijn. Ten derde gaat het om activiteiten die ervoor zorgen dat een kind op een positieve manier deel gaat uitmaken van zijn *peer group*, de lokale gemeenschap of de samenleving als geheel. Daarnaast zorgen de activiteiten dat het kind zich meer kan ontwikkelen en talenten kan benutten.

In het SCP-onderzoek is maatschappelijke participatie onder arme en niet-arme kinderen onderzocht. Uit dit onderzoek blijkt dat het aandeel dat niet maatschappelijk deelneemt sterk samenhangt met de inkomenssituatie van het gezin. Het percentage bijstandskinderen dat niet deelneemt aan de activiteiten zoals hierboven beschreven is 39%. Van de niet-arme kinderen neemt slechts ongeveer 14% niet deel aan georganiseerde activiteiten. Daarnaast is onderzocht of de kinderen niet deelnemen aan activiteiten wegens financiële redenen. Voor de bijstandskinderen is voor 65% geld een reden om maatschappelijk niet deel te nemen en voor de niet-arme kinderen is dit slechts 16%.

In het onderzoek van Engbersen et al. (1997:129-140) naar armoede en sociale uitsluiting is onderzocht wat het effect van armoede op het welzijn van kinderen is. Zij hebben hierbij arme en niet-arme kinderen onderzocht. Een aspect waaraan zij het welzijn meten zijn de schoolprestaties van een kind. Onder schoolprestaties van een kind verstaan zij het huidige of voltooide onderwijsniveau. Bij de analyses van het onderwijsniveau hebben zij uitsluitend jongeren van 15 jaar of ouder betrokken. Dit omdat kinderen tot en met 12 jaar hetzelfde niveau op de basisschool volgen en gedurende de eerste drie klassen van de middelbare school nog hetzelfde vakkenpakket hebben. Uit de analyses blijkt dat ouderlijke armoede een significant effect heeft op het onderwijsniveau, zolang geen rekening wordt gehouden met het besteedbaar inkomen of andere niet-financiële kenmerken. Kinderen uit arme huishoudens hebben minder kans op een hoog onderwijsniveau. Als er rekening wordt gehouden met andere kenmerken,

zoals geslacht, leeftijd, etniciteit van het kind, opleidingsniveau van de moeder, afkomstig uit een eenoudergezin en de urbanisatiegraad van de woonplaats, blijkt dat armoede en inkomen niet van belang zijn voor het onderwijsniveau van het kind. Met name het opleidingsniveau van de moeder lijkt van belang te zijn in de verschillen in onderwijsniveau. Bij de gevolgen van armoede op het welzijn van kinderen moet dus niet alleen naar financiële kenmerken van het gezin gekeken worden.

Armoede kan ook een effect hebben op het psychosociale welbevinden van kinderen. Psychosociale problemen kunnen ingedeeld worden naar externaliserende problemen of gedragsproblemen en internaliserende problemen of emotionele problemen. Externaliserend gedrag is naar buiten gericht en hier heeft de omgeving last van, voorbeelden hiervan zijn agressief gedrag en delinquent gedrag. Internaliserend gedrag is naar binnen gericht, voorbeelden hiervan zijn teruggetrokkenheid, angstig en depressief gedrag (Zeijl et al., 2005:66).

In het SCP-onderzoek *Kinderen in Nederland* (Zeijl et al., 2005) is onderzocht bij welke categorie kinderen probleemgedrag meer of minder voorkomt. Hierbij zijn drie soorten achtergrondkenmerken bestudeerd, waaronder de maatschappelijke positie van het gezin. Hieruit blijkt dat ouders van kinderen uit een gezin met een inkomen onder de armoedegrens vaker psychosociale problemen zien bij hun kinderen dan ouders met een inkomen op of boven de armoedegrens. Daarnaast hebben kinderen van ouders met een inkomen onder de armoedegrens gemiddeld vaker internaliserende problemen dan kinderen van ouders met een inkomen op of boven de armoedegrens. Voor externaliserende problemen blijkt dat kinderen met ouders met een inkomen onder de armoedegrens een grotere kans hebben op deze problemen dan kinderen met ouders met een inkomen op of boven de armoedegrens. Verder overlappen de risicogroepen voor psychosociale problemen elkaar, want uit dit onderzoek blijkt ook dat kinderen uit eenoudergezinnen vaker psychosociale problemen hebben dan kinderen uit tweeoudergezinnen. En zoals eerder vermeld blijkt uit de *Armoedemonitor 2007* (Vrooman et al., 2007:32) dat eenoudergezinnen het hoogste risico hebben op armoede, een laag inkomen komt bij deze groep naar verhouding het meest voor. De hierboven beschreven effecten van armoede op kinderen komen naar voren in onderzoeken die met name kwantitatief van aard zijn.

Ervaringen van kinderen met armoede

De onderzoeken van Snel et al. (2001) en Van der Hoek (2005) zijn kwalitatieve onderzoeken die met name het perspectief van het kind op armoede in kaart brengen en van hun ouders. Hierbij zijn diepte-interviews gehouden met kinderen van 6 tot en met 16 jaar in Nederland die in gezinnen opgroeien met een inkomen onder het nationale

sociale minimum niveau (bijstandsniveau). Voor een eenoudergezin bedraagt de armoedegrens maximaal 1.950,- gulden (884,87 euro). Uit de onderzoeken blijkt dat de kinderen vooral in hun contact met leeftijdgenoten het leven in financiële armoede ervaren. Bijvoorbeeld op materieel gebied, als ze bij leeftijdgenoten thuis spelen die in meer materiële welstand leven dan zij, zien ze dat zij thuis minder of volgens hen minder mooie materiële bezittingen hebben dan thuis bij hun leeftijdgenoten. Daarnaast merken zij dit ook in de kleding die zij dragen. Zij weten dat hun moeder het zich niet kan veroorloven om voor hen merkkleding of kleding die in de mode zijn te kopen. Sommige kinderen ervaren dit, doordat ze op school gepest worden om hun kleding. Ook op sociaal gebied ervaren zij deprivatie, kinderen die in financiële armoede leven, zijn bijvoorbeeld minder vaak lid van een sportvereniging. Een aantal kinderen zijn zich bewust dat het kopen van eten of kleding een probleem is. Ze weten bijvoorbeeld dat hun moeder aan het eind van de maand weinig te besteden heeft, omdat zij merken dat ze sober eten of dat de koelkast leeg is.

De ervaringen van kinderen met betrekking tot armoede zijn verschillend per individueel kind, deze variatie in hoe kinderen armoede ervaren kan ontstaan door verschillende interveniërende factoren, zoals de ouders hebben meer ruimte om geld te kunnen uitgeven, gezinnen hebben geen schulden, hoe ouders omgaan met de armoede, ouders bedenken creatieve oplossingen om met het geldgebrek om te gaan, de communicatie tussen ouder en kind over armoede, het hebben van een sociaal netwerk dat steun biedt aan het gezin, de leeftijd van het kind en de communicatie met leeftijdgenoten. Een voorbeeld hiervan is dat de kinderen in het onderzoek allen leven in gezinnen die rondkomen van een inkomen rond het sociaal minimum, maar de ruimte die gezinnen hebben om geld uit te geven varieert binnen de gezinnen. Heel veel gezinnen hebben schulden, maar een aantal gezinnen hebben geen schulden. Daarnaast verdienen sommige gezinnen geld met informeel werk. Dit zorgt ervoor dat sommige gezinnen meer geld hebben om uit te kunnen geven. Een andere interveniërende factor die de verschillende ervaringen van kinderen met de armoedesituatie veroorzaakt, is bijvoorbeeld hoe de ouders zelf omgaan met de armoede, waarbij het sociaal netwerk van de ouders ook van invloed is op hoe de ouders omgaan met de armoede. Een aantal ouders geven aan dat zij hun financiële zorgen niet delen met hun kinderen, maar dat zij emotionele steun zoeken bij vrienden of familie. Dit zorgt ervoor dat kinderen niet belast worden met de financiële zorgen van hun ouders en gewoon kind kunnen zijn.

Relevantie onderzoek

Er is weinig onderzoek in Nederland verricht dat ingaat op wat armoede voor kinderen zelf betekent, hoe ervaren zij het leven in financiële armoede en hoe gaan zij hiermee om. In onderzoek naar kinderen in armoede in rijke landen is weinig aandacht besteed

aan dit thema. Huidige onderzoeken in de zogenaamde "new sociology of childhood" richten zich op een nieuwe manier van sociologisch onderzoek naar kinderen. Deze onderzoeken beweren dat onderzoek naar kinderen zich over het algemeen baseert op ontwikkelingspsychologie en zich vooral bezig houdt met de eindfase van de ontwikkelingsperiode van kinderen. Zij brengen de ontwikkelings- en socialisatieprocessen in kaart die kinderen doormaken tot zij volwassen zijn. Waarbij kinderen als passieve actoren worden gezien, die door externe omgevingsfactoren worden gevormd en zelf geen invloed hebben op hun plek in de maatschappij. De "new sociology of childhood" heeft een andere visie op sociologisch onderzoek naar kinderen. De benadering heeft twee basiselementen, namelijk de erkenning van de kindertijd als een deel van de maatschappij, waarin kinderen zelf invloed hebben op de maatschappij. Daarnaast worden kinderen als sociale actoren gezien, die zelf ook een actieve rol hebben in hun sociale leven en hun omgeving en zelf deelnemen in de maatschappij (James et al., 1998; Corsaro, 1997; James and Prout, 1997; Qvortrup et al., 1994 in: Van der Hoek, 2005:13-14). Deze benadering die zich richt op de socialisatie van kinderen benadrukt het belang om kinderen als actieve actoren binnen de maatschappij te zien. Vanuit deze benadering is het relevant om bij het onderzoeken van het coping gedrag van kinderen die opgroeien in armoede in rijke landen, de kinderen zelf te laten vertellen hoe zij hiermee omgaan. Zij kunnen dan zelf aangeven op wat voor momenten die zij van belang achten, zij op een passieve wijze omgaan met armoede. Als dit duidelijk is, kunnen beleidsmaatregelen, voor zover dit mogelijk is, worden genomen, om de ervaren armoede en het passieve coping gedrag van kinderen te verminderen.

Probleemstellingen

De onderzoeken van Snel et al. (2001) en Van der Hoek (2005) richten zich vooral op hoe kinderen het leven in financiële armoede zelf ervaren. Armoede is een situatie dat veel stress en spanningen met zich meebrengt. Uit de literatuur blijkt dat individuen op een actieve en passieve manier met stressvolle situaties om kunnen gaan, dit wordt coping genoemd. Veronderstelt wordt dat een passieve manier van coping kan leiden tot psychosociale problemen (Lazarus en Folkman, 1984). Ik wil graag onderzoeken hoe kinderen omgaan met de armoede die zij ervaren, wat zijn hun reacties op deze ervaringen. Ik wil graag de variatie in hoe kinderen omgaan met armoede in kaart brengen. Waarbij het interessant is om na te gaan of er daadwerkelijk een verband is tussen het gebruiken van een passieve manier van coping en het psychisch welzijn van een kind.

Naar aanleiding van het voorgaande kan ik twee probleemstellingen voor dit onderzoek formuleren. De eerste probleemstelling van dit onderzoek luidt:

"Hoe gaan kinderen om met het opgroeien in armoede?"

De tweede probleemstelling van dit onderzoek luidt:

"Is er een verband tussen passief coping gedrag en het psychisch welzijn van kinderen?"

Ik ga dit onderzoeken door een secundaire analyse uit te voeren op de interviews die gehouden zijn in het onderzoek van Snel et al. (2001) en Van der Hoek (2005).

Daarnaast wil ik het coping gedrag van de kinderen in kaart brengen op basis van de theorie over coping van Lazarus en Folkman (1984).

1.1 Opbouw van het rapport

Het rapport is als volgt opgebouwd; in hoofdstuk twee geef ik een uiteenzetting over de theorie van coping. Eerst leg ik uit wat coping is en in welke drie stijlen je coping kunt onderverdelen. Vervolgens leg ik uit hoe het coping gedrag van kinderen zich ontwikkelt. Tevens ga ik in op wat de effecten van coping zijn op het psychisch welzijn van kinderen. Tot slot formuleer ik aan de hand van de theorie over coping twee onderzoeksvragen.

In hoofdstuk drie ga ik eerst in op de methode waarop de data is geanalyseerd. Hierna geef ik een beschrijving van de kinderen die onderzocht zijn. Vervolgens geef ik weer hoe de vragenlijst, die gebruikt is voor het interviewen van de kinderen, is opgesteld.

Hoofdstuk vier is de kwalitatieve analyse van dit onderzoek. Hierin breng ik de copingstijlen en strategieën in kaart die de kinderen gebruiken in het omgaan met armoede. Dit doe ik aan de hand van de data die verkregen is uit de interviews met de kinderen. Tot slot geef ik de bevindingen van de analyse weer.

In hoofdstuk vijf wordt antwoord gegeven op mijn tweede probleemstelling en tot slot volgt in hoofdstuk 6 een samenvatting en conclusie van dit onderzoek.

2 Variatie in coping gedrag

2.1 Inleiding

Nederland is een welvarend land, maar niet iedereen geniet van deze welvaart. Ondanks de welvaart leven mensen in armoede in Nederland. Armoede in Nederland betekent onder andere het moeten rondkomen van een inkomen die op of onder de lage-inkomensgrens ligt. De lage-inkomensgrens is een vast koopkrachtbedrag, dat jaarlijks wordt aanpast aan de prijsontwikkeling. De hoogte van de lage-inkomensgrens is boven het beleidsmatig minimum gelegd, een bijstandsuitkering of AOW. Dus huishoudens die van een bijstandsuitkering of AOW leven behoren tot de categorie lage inkomens. Eenoudergezinnen met minderjarige kinderen hebben de hoogste kans op armoede. Een laag inkomen komt bij deze gezinnen relatief het meest voor. In 2006 had 36 procent van de eenoudergezinnen een laag inkomen, wat bijna vier keer zo hoog als gemiddeld is. Dit komt onder andere, doordat de ouder vaak de enige binnen het gezin is die een inkomen heeft en dit is vaak een inkomen op bijstandsniveau. Wat hiermee gepaard gaat is dat kinderen ook deel uitmaken van de arme bevolkingsgroep. Zij zijn zelfs oververtegenwoordigd in de groep. In 2006 behoorde 8 procent van de totale bevolking tot een huishouden met kans op armoede en ruim 11 procent van de minderjarige kinderen groeit op in een huishouden met kans op armoede (Otten et al., 2008). Het opgroeien in armoede kan voor veel kinderen een moeilijke situatie zijn, die veel spanningen en stress met zich meebrengt. Kinderen kunnen zich buitengesloten voelen van hun leeftijdgenoten, omdat zij bijvoorbeeld niet mee kunnen met schoolreisjes of zij hebben niet de kleren of speelgoed die in de mode zijn, wegens de beperkte financiële middelen van hun ouders. Kinderen die opgroeien in een stressvolle situatie, zoals armoede, moeten hier op een of andere manier mee omgaan. Het omgaan met stress wordt in de literatuur coping genoemd. De kinderen die in armoede opgroeien en dit als stressvol ervaren, gebruiken verschillende vormen van coping om hier mee om te gaan.

2.2 Wat is coping?

Als je met stress te maken hebt, ga je hier op een of andere manier mee om. Stress wordt gedefinieerd als een reactie van een persoon op de eisen die zijn of haar omgeving aan hem of haar stelt. De eisen worden als belastend ervaren, omdat de persoon niet over de fysieke of psychische bronnen beschikt om aan deze eisen te voldoen (Dolan, 2007: 21-22). Het omgaan met stress wordt in de literatuur coping genoemd. De meest invloedrijke theorie over coping is die van Lazarus en Folkman (Vierhaus et al., 2007; Frydenberg en Lewis, 2000:728). De coping theorie van Lazarus en Folkman (1984) is een procesgerichte benadering. Het identificeert twee processen, *cognitive appraisal* en

coping. Deze twee processen zijn bemiddelende factoren in de stressvolle persoonlijk-omgeving relatie die leiden tot een bepaalde uitkomst.

Cognitive appraisal

Cognitive appraisal is een proces waarin iemand de betekenis van een situatie analyseert. Dit proces bestaat uit twee vormen. De eerste vorm is *primary appraisal*, dit is een proces waarin een persoon evalueert of een bepaalde situatie als schadelijk, bedreigend of als uitdagend gezien kan worden ten aanzien van het welzijn van de persoon. Als de persoon het gevoel heeft dat door een bepaalde situatie zijn welzijn op het spel staat, bijvoorbeeld de gezondheid of veiligheid van een persoon, gaat de persoon over tot *secondary appraisal*. In dit proces evalueert de persoon welke coping opties en welke bronnen (fysieke, sociale, psychologische en materiële) hij of zij heeft om iets te doen om de schade of bedreiging te voorkomen of om de stressvolle situatie op te lossen. De mate waarin de persoon het gevoel heeft dat hij iets kan doen of niets kan doen om de stressvolle situatie te veranderen leidt tot verschillende coping opties, zoals het veranderen van de situatie of het oplossen er van, het accepteren van de situatie, het zoeken van meer informatie, voordat je iets aan de situatie kan doen of je inhouden uit angst voor verergering van de situatie (Lazarus en Folkman, 1984). Primary en secondary appraisal bepalen samen of een situatie van betekenis is voor het welzijn van een persoon, dat wil zeggen of een situatie als stressvol of problematisch wordt ervaren voor het welzijn van een persoon.

Coping

Als een situatie als stressvol of problematisch wordt gezien, moet een persoon daar op een of andere manier mee omgaan, een vorm van coping gebruiken. Lazarus en Folkman geven de volgende definitie van coping:

"constantly changing cognitive and behavioral efforts to manage specific external and/or internal demands that are appraised as taxing or exceeding the resources of the person." (1984:141)

Deze definitie laat zien dat coping een proces is, de cognitieve en gedragsinspanningen die iemand inzet om een probleem of stressvolle situatie of emoties die hiermee gepaard gaan te beheersen kunnen constant veranderen. Een persoon kan aangeven wat hij of zij in een bepaalde stressvolle situatie zou doen, maar bij coping gaat het om wat een persoon *echt* doet en denkt in een stressvolle situatie. Daarnaast is het coping gedrag van iemand afhankelijk van de specifieke context waarin iemand te maken heeft met een probleem of stressvolle situatie. Op een bepaald moment zal een persoon de ene

strategie van coping gebruiken in een stressvolle situatie en op een ander moment zal hij of zij een andere strategie van coping gebruiken in een soortgelijke situatie. Coping is geen geautomatiseerd gedrag, dit blijkt uit hoe de interne en/of externe eisen worden geïnterpreteerd, namelijk als het overschrijden of bedreigen van de bronnen van een persoon. Dit betekent dat coping gerelateerd is aan stress en stress vraagt om mobilisatie. Als je te maken hebt met stress, verdwijnt dit niet vanzelf, maar moet je bepaalde inspanningen verrichten, of dit nu wel of niet leidt tot een positieve of negatieve uitkomst. Hiermee zijn geautomatiseerd aanpassingsgedrag en geautomatiseerde gedachten dus uitgesloten.

2.3 Coping stijlen

Coping heeft twee belangrijke functies, het kan probleemgericht of emotiegericht zijn. Probleemgerichte coping wordt het meest gebruikt als een persoon het idee heeft dat hij of zij de stressvolle situatie kan beheersen of veranderen. De persoon verzamelt informatie over wat hij of zij kan doen en probeert met bepaalde handelingen de stressvolle situatie te veranderen. De coping acties kunnen gericht zijn op jezelf of op de omgeving, die de oorzaak zijn van de stresssituatie. Emotiegerichte coping wordt het meest gebruikt als een persoon (al dan niet terecht) het idee heeft dat hij of zij niets aan de stressvolle situatie kan veranderen. Hierbij richt de persoon zich op het reguleren van de stressvolle emoties of stress gevoelens die het gevolg zijn van de stressvolle situatie (Lazarus, 1999:115 en 121). Het reguleren van de stressvolle emoties of gevoelens, hebben als doel het verminderen of beheersen van de emotionele stress.

Om coping te kunnen meten hebben Folkman en Lazarus en andere collega's in de jaren '80 voor de Berkeley Stress and Coping Project een vragenlijst ontwikkeld (Folkman & Lazarus, 1988b in: Lazarus, 1999). Deze vragenlijst werd "Ways of Coping Questionnaire" (WCQ) genoemd. Deze wordt over de hele wereld gebruikt als meetinstrument van coping (1999:115). Dit instrument bevat 67 items die een brede reeks van cognitieve en gedragsstrategieën beschrijven, die mensen gebruiken om met stressvolle situaties om te gaan. Deze items kunnen weer in 8 schalen onderverdeeld worden, die middels factor analyse zijn verkregen.

1. *Confrontive Coping*; beschrijft inspanningen die aggressief zijn om de situatie te veranderen ("ik bleef bij mijn standpunt en vocht voor wat ik wilde"), inspanningen die een mate van vijandigheid met zich meebrengen ("ik was boos op degene die het probleem veroorzaakt had") of inspanningen die risicovol zijn ("ik heb iets gedaan, waarvan ik dacht dat het niet zou werken, maar ik deed ten minste iets").

2. *Distancing*; beschrijft inspanningen om jezelf los te maken van de situatie ("ik probeerde er niet aan te denken") of het gaat om de situatie in een positief licht proberen te zien ("ik bedacht mij dat na regen zonneshijn komt").
3. *Self-control*; beschrijft inspanningen om je eigen gevoelens en daden te reguleren ("ik vertelde aan niemand hoe ik mij voelde") of ("ik probeerde niet te overhaast te reageren").
4. *Seeking social support*; betreft het zoeken naar informationele steun ("ik vraag iemand om advies"), tastbare steun ("ik vraag iemand om hulp bij het oplossen van het probleem") of emotionele steun ("ik praat met iemand over hoe ik mij voel").
5. *Accepting responsibility*; het erkennen van je eigen verantwoordelijkheid in de oorzaak van de stressvolle situatie gepaard met het proberen rechtzetten van je eigen fouten ("ik realiseerde mij dat ik zelf het probleem heb veroorzaakt").
6. *Escape-Avoidance*; beschrijft 'wishful thinking' ("ik hoopte dat de situatie vanzelf over zou gaan") en gedragsinspanningen om niet aan de situatie te denken, door afleiding te zoeken of de situatie te vermijden ("ik probeer niet aan de situatie te denken, door te gaan eten" of "ik ga ergens in mijn eentje zitten").
7. *Planful problem-solving*; betreft inspanningen gericht om het probleem op te lossen of de situatie te veranderen, welke gepaard gaan met het van tevoren bedenken hoe je het probleem gaat oplossen of de situatie gaat veranderen ("ik wist wat ik moest doen om het probleem op te lossen en heb alles ingezet om het op te lossen").
8. *Positive reappraisal*; beschrijft inspanningen om een positieve betekenis te geven aan de situatie, zonder het daadwerkelijk te veranderen, met de focus op persoonlijke groei ("ik bedacht mij dat sommige mensen het nog slechter hebben").

De acht schalen van Lazarus en Folkman bevatten zowel items die een probleemgerichte als een emotiegerichte vorm van coping kunnen weergeven. In de schaal *Seeking social support* bijvoorbeeld is praten met iemand over je gevoelens een vorm van emotiegerichte coping en iemand vragen om advies een vorm van probleemgerichte coping. Niet alle onderzoekers typeren de verschillende vormen van coping naar de dimensies 'probleemgericht' versus 'emotiegericht'. Sommige onderzoekers typeren de vormen van coping naar 'approach' en 'avoidance' strategieën (Roth & Cohen, 1986, in: Vierhaus et al., 2007:267). De approach strategie, kun je beschrijven als het actief aanpakken van stress of de gevolgen daarvan (actieve coping) en avoidance strategie als het niet aanpakken of het vermijden van de oorzaak van de stress (passieve coping) (Brodzinsky et al., 1992:196). Billings en Moos (1981, in: Brodzinsky et al., 1992:196)

onderscheiden drie algemene coping strategieën, 'active-behavioral strategies', dit zijn gedragsinspanningen gericht op het oplossen van het probleem, 'active-cognitive strategies', dit zijn inspanningen om de stress die de situatie veroorzaakt te beheersen en 'avoidance strategies', dit zijn pogingen om het probleem te vermijden of indirect de spanning te verminderen via het gedrag, bijvoorbeeld door overmatig eten of alcohol drinken. Op basis van de indeling van Billings en Moos en Lazarus en Folkman kom ik tot de volgende driedeling: probleemgerichte coping, actieve emotiegerichte coping en passieve emotiegerichte coping. Deze driedeling wordt ook door Schreurs en De Ridder (1994) onderkend.

	Probleemgericht	Emotiegericht
Actief	1	2
Passief	-	3

Probleemgerichte coping is een aanpak die altijd actief is, je probeert wat aan de situatie of het probleem te doen. Ik noem deze strategie dan ook probleemgerichte coping in plaats van actieve probleemgerichte coping.

Probleemgerichte coping

Bij probleemgerichte coping heeft een persoon het idee dat hij of zij de stressvolle situatie kan beheersen of veranderen en verzamelt de persoon informatie over wat hij of zij kan doen en probeert met bepaalde handelingen de stressvolle situatie te veranderen. De coping acties kunnen gericht zijn op jezelf of op de omgeving.

Voorbeelden van uitspraken uit de WCQ en vragenlijsten op basis van de WCQ voor kinderen (the Kids Coping Scale van Mayberry et al., 2009, the Coping Scale for Children and Youth van Brodzinsky et al., 1992 en de Utrechtse Coping Lijst voor Adolescenten van Bijstra et al., 1994) die een probleemgerichte copingstijl weergeven zijn:

- Ik heb een plan van aanpak gemaakt en heb deze uitgevoerd;
- Ik heb verschillende oplossingen bedacht voor het probleem;
- Ik heb informatie gezocht om het probleem op te lossen;
- Ik heb iemand om advies gevraagd over wat ik zou kunnen doen aan het probleem.

Actieve emotiegerichte coping

Bij actieve emotiegerichte coping heeft een persoon het idee dat hij de stressvolle situatie niet kan veranderen en richt de persoon zich op een actieve wijze op het verminderen van de stress die door de moeilijke situatie of het probleem veroorzaakt wordt. Waarbij de persoon de stress probeert te verminderen door bepaalde gedragsveranderingen of door cognitieve aanpassingen. Stress verminderen door

gedragsveranderingen kan bijvoorbeeld door afleiding te zoeken en je met andere dingen bezig te houden zodat je niet aan het probleem hoeft te denken, bijvoorbeeld door te sporten of door te wandelen (Schreurs et al., 1993). Bij cognitieve aanpassing probeert de persoon bijvoorbeeld de situatie of stressor positief te herwaarderen (cognitive reappraisal), door positief te denken over een stressor of door de situatie mooier te maken dan het is en zo controle te hebben over zijn of haar emoties. De stress die het probleem of de situatie veroorzaakt verdwijnt of verminderd door de betekenis van het probleem of de situatie te veranderen, zonder dat de daadwerkelijke situatie verandert of het daadwerkelijke probleem oplost. Een andere cognitieve inspanning om op een actieve emotiegerichte manier met een stressvolle situatie om te gaan is het accepteren van de situatie waarin je verkeert. Hierbij berust de persoon zich in de situatie, waardoor de stress minder wordt. Deze manier van coping kan dus een positieve uitkomst hebben op het welzijn van een persoon.

Voorbeelden van uitspraken uit eerder genoemde vragenlijsten die een actieve emotiegerichte copingstijl weergeven zijn:

- Ik leg mij erbij neer dat het nu eenmaal zo gaat;
- Ik probeer de spanning te verminderen door te gaan sporten;
- Ik kijk naar de positieve kanten van de situatie;
- Ik probeerde de confrontatie met anderen te vermijden die mij aan de situatie herinnerde;
- Ik fantaseerde over hoe de situatie anders zou kunnen zijn.

Passieve emotiegerichte coping

Bij passieve emotiegerichte coping denkt een persoon dat hij of zij de situatie niet kan veranderen of het probleem niet kan oplossen. Passieve emotiegerichte coping richt zich op het verminderen van de stress die door de moeilijke situatie of het probleem veroorzaakt wordt. Waarbij de persoon op een passieve wijze de stress probeert te verminderen door bijvoorbeeld de stressvolle situatie te vermijden of door afleiding te zoeken. De persoon zoekt op een negatieve manier afleiding, zoals het vertonen van ongezond gedrag, door te gaan roken of door meer en ongezonder te eten. Het vermijden van de stressvolle situatie op een negatieve manier is bijvoorbeeld je volledig afzonderen van andere mensen of afwachten wat er gaat gebeuren. Tevens kan een persoon een passief reactiepatroon laten zien, zoals zich volledig door de situatie in beslag laten nemen en aan niets anders dan de stressvolle situatie denken. Daarnaast is het uiten van negatieve emoties een passieve vorm van coping, zoals het uiten van boosheid of huilen om de spanningen af te reageren (Schreurs et al., 1993:16).

Voorbeelden van uitspraken uit eerder genoemde vragenlijsten die een passieve emotiegerichte copingstijl weergeven zijn:

- Ik sliep meer dan normaal om niet aan het probleem te hoeven denken;
- Ik reageerde boos op de persoon die het probleem veroorzaakt had;
- Ik probeerde niet aan het probleem te denken, door meer te gaan eten, te gaan roken of alcohol te gaan drinken;
- Ik kon aan niets anders denken dan het probleem;
- Ik vertelde aan niemand hoe ik mij voelde;
- Ik gaf mijzelf de schuld van de situatie waarin ik zat.

Probleemgerichte en emotiegerichte coping variëren in een stressvolle situatie

Het omgaan met stress in een stressvolle situatie is een proces. Dit betekent dat de coping strategieën kunnen veranderen van het ene op het andere moment, als de stressvolle situatie verandert. De meeste stressvolle situaties zijn situaties die opgebouwd zijn uit opeenvolgende fases. Lazarus en Folkman (1984; Lazarus, 1999) leggen dit uit aan de hand van een eigen onderzoeksvoorbeeld, een schoolexamen. Een schoolexamen is voor de meeste leerlingen een stressvolle gebeurtenis en bestaat uit opeenvolgende fases. De eerste fase is de periode voordat het examen plaatsvindt. In deze fase gebruiken de leerlingen het meest probleemgerichte vormen van coping. Voorbeelden hiervan zijn het zoeken van informatie en studeren voor het examen, zodat zij voorbereid zijn op het examen. De fase waarin zij het examen daadwerkelijk maken is niet onderzocht, omdat leerlingen dan niet in de gelegenheid zijn om aan te geven hoe zij daadwerkelijk met de stress omgaan. De tweede fase is het wachten op het cijfer voor je examen. In deze fase gebruiken leerlingen vooral emotiegerichte vormen van coping. Zij geven aan vormen van de schaal *distancing* te gebruiken, zoals het niet proberen te denken aan het examen of afwachten tot het cijfer bekend is, voordat ze andere acties ondernemen. Voor Lazarus en Folkman is emotiegerichte coping een logische strategie om in deze fase te gebruiken, de leerlingen kunnen niets meer veranderen aan het examenresultaat. Dit voorbeeld geeft weer, dat er meerdere vormen van probleemgerichte en emotiegerichte coping gebruikt worden in één stressvolle situatie en dat dit afhankelijk is van de veranderingen die zich voordoen in een situatie of de verschillende fases waaruit een situatie is opgebouwd.

2.4 Coping en kinderen

Uit onderzoek blijkt dat probleemgerichte en emotiegerichte coping zoals Lazarus en Folkman (1984) en anderen hebben beschreven ook van toepassing zijn op kinderen (Compas et al., 1988; Garnefski et al., 2002). De verschillende vormen van coping die volwassenen gebruiken in het omgaan met stress, worden ook gebruikt door kinderen. Uit een onderzoek van Compas et al. (1988) is onderzocht welke coping strategieën kinderen en adolescenten gebruiken in het omgaan met sociale stressors, zoals de ziekte

van een vriend of familielid of ruzie met een vriend of familielid. Daarnaast is onderzocht hoe kinderen en adolescenten omgaan met school gerelateerde stressors, zoals een slecht cijfer behalen of problemen met huiswerk maken. Uit het onderzoek blijkt dat kinderen en adolescenten zowel probleemgerichte als emotiegerichte vormen van coping gebruiken in het omgaan met beide soorten stressors. Voorbeelden van probleemgerichte coping strategieën zijn onder meer, "ik ging langer leren", "ik maakte vaker mijn huiswerk" en "ik praatte het uit met de persoon die betrokken was bij het probleem". Voorbeelden van emotiegerichte coping strategieën zijn onder meer, "ik probeerde mijzelf rustig te houden", "ik negeerde de situatie" en wat meer passieve vormen als "ik schreeuwde tegen de ander" en "ik gooide met dingen".

Welke vormen van coping volwassenen gebruiken is onder andere afhankelijk van de bronnen die iemand tot zijn beschikking heeft, de waarneming van de stressvolle situatie als veranderbaar of niet veranderbaar en de contextuele omstandigheden waarin de stressvolle situatie zich voordoet. Bij coping van kinderen moet rekening worden gehouden dat zij voor hun hulpbronnen en vormen van coping die zij gebruiken en inspanningen die zij inzetten in het omgaan met stress, voor een groot deel afhankelijk zijn van hun ouders of volwassenen en hier zelf nog niet zoveel invloed op uit kunnen oefenen. Vooral als de kinderen nog heel klein zijn. Uit onderzoek blijkt dat ouders een grote bijdrage leveren in het ontwikkelen van bronnen van kinderen die hun coping gedrag bepalen, zoals hun *self-efficacy* (in hoeverre zij zichzelf in staat achten om iets uit te voeren) of sociale vaardigheden (Skinner & Zimmer-Gembeck, 2007:134). Ouders vormen voor een groot deel het coping gedrag van hun kinderen. Daarnaast zullen de inspanningen van kinderen in het omgaan met stress beperkt zijn doordat zij op psychologisch en biologisch gebied nog niet genoeg ontwikkeld zijn om op een bepaalde manier om te gaan met stress (Compas, 1978:394). Hele kleine kinderen zoals babies zijn in hun coping gedrag nog erg afhankelijk van volwassenen. Als een baby bijvoorbeeld ergens van schrikt en het begint te huilen is dit een reflex, dat aangeboren is. Om met het huilen te stoppen en met de schrik om te gaan, wat een emotiegerichte vorm van coping is, is de baby afhankelijk van iemand anders die de baby zal moeten troosten, waardoor de baby rustiger wordt en stopt met huilen. Zodra kinderen mobiel worden leidt de fysieke interactie met de omgeving tot nieuwe vormen van coping. Kinderen die al kunnen kruipen kunnen bijvoorbeeld zelf naar hun ouders gaan om troost te zoeken als zij zich gestresst voelen. Daarnaast dragen cognitieve ontwikkelingen bij aan meer oplossingsgericht kunnen denken bij problemen of iets in perspectief kunnen zien. Deze ontwikkelingen die gepaard gaan met het ouder worden leiden tot meer effectieve vormen van coping. Als een kind een situatie als stressvol ervaart, bijvoorbeeld een ander kind krijgt een koekje en het kind zelf niet, dan kan het kind gaan huilen. Als de ouder vervolgens met het kind praat over de situatie en uitlegt dat het kind

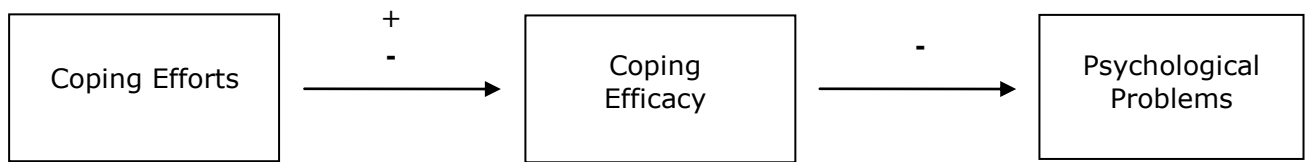
niet altijd alles kan krijgen wat een ander krijgt, dan leert het kind nadenken over de situatie en leert het bepaalde stressvolle situaties te accepteren. Dit is een vorm van actieve emotiegerichte coping. Als een ouder niet aan een kind laat zien hoe het moet omgaan met stressors of als een ouder het kind juist teveel beschermt tegen stressors is dit van invloed op hoe effectief een kind met een stressvolle situatie omgaat. In de adolescentie kunnen behalve verbeteringen in cognitieve vaardigheden ook juist zwakheden ontwikkelen, zoals het zich zorgen maken om sociale relaties of het internaliseren van negatieve ervaringen, wat weer kan leiden tot depressieve gevoelens (Eisenberg et al., 1997 in: Skinner & Zimmer-Gembeck, 2007:135).

Dit betekent dus dat onder andere de leeftijd, de psychologische ontwikkeling en factoren binnen de sociale context van een kind van invloed zijn op hoe kinderen omgaan met stress. Waarbij het aannemelijk is, dat wanneer kinderen nog heel klein zijn vooral de gezinscontext een grote invloed heeft op coping van kinderen en hoe ouder kinderen worden hoe meer de leeftijdgenoten, school en de buurt van invloed zijn op hoe kinderen omgaan met stress.

Tot slot kan ik concluderen uit de hierboven beschreven onderzoeken dat kinderen wel gebruik maken van dezelfde coping strategieën als volwassenen, maar de factoren die van invloed zijn op het coping gedrag van kinderen en het coping gedrag van volwassenen verschillend zijn. Hiermee moet dus rekening worden gehouden in onderzoek naar coping gedrag van kinderen en adolescenten.

2.5 Effecten van coping gedrag

Uit onderzoek blijkt dat actief coping gedrag (vormen van probleemgerichte en actieve emotiegerichte coping) in een stressvolle situatie een positief effect heeft op het psychische welzijn en dat passief coping gedrag (passieve emotiegerichte coping) een negatief effect heeft op het psychische welzijn (Compas et al. 2001; Eisenberg, Fabes & Guthrie, 1997 in: Smith et al., 2006). Iemands eigen evaluatie van hoe hij of zij is omgegaan met een stressvolle situatie is van invloed op het effect van het copinggedrag. Als iemand er van overtuigd is dat zijn of haar coping gedrag tot het gewenste resultaat heeft geleid, bijvoorbeeld het positief herwaarderen van een probleem heeft tot vermindering van de stress die door de situatie wordt veroorzaakt geleid, dan heeft dit een positieve uitwerking op het psychische welzijn (Sandler et al., 2000). Deze subjectieve evaluatie van iemands coping gedrag wordt in de literatuur *coping efficacy* genoemd. In een onderzoek van Sandler et al. (2000) is een model met de drie variabelen, coping inspanningen (*coping effort*), coping efficacy en psychische problemen getest bij kinderen. Waarbij coping efficacy als een interveniërende variabele werkt tussen de variabelen coping inspanningen en psychische problemen. Dit model ziet er als volgt uit:

Dit model veronderstelt dus dat coping inspanningen een positieve of negatieve invloed hebben op de waarneming van het coping gedrag en dat coping efficacy direct psychische problemen vermindert. In het onderzoek van Sandler et al. is dit model empirisch bevestigd. Het gebruik van actieve coping stijlen, zoals probleemgerichte coping en actieve emotiegerichte coping die effectief zijn in een stressvolle situatie, leiden meer tot positieve uitkomsten in het omgaan met problemen. Als kinderen hun coping gedrag zien als succesvol, wat betekent dat hun inspanningen hebben geleid tot het gewenste resultaat, dan heeft deze invloed op het ontwikkelen van hun algemene overtuiging dat zij in staat zijn om op een effectieve manier met problemen om te gaan. Waardoor kinderen dus een zelfverzekerd gevoel hebben over zichzelf en dit een gunstig effect heeft op hun psychisch welzijn. Daarnaast is uit het onderzoek gebleken dat coping efficacy, dat wil zeggen, het overtuigd zijn dat je coping inspanningen leiden tot het effectief omgaan met problemen, leidt tot het verminderen van internaliserende problemen (depressieve of angstgevoelens). En omgekeerd is gebleken dat als kinderen vinden dat hun coping inspanningen niet tot het gewenste resultaat hebben geleid, dus niet de stress hebben vermindert of het probleem hebben opgelost, dit een negatief effect heeft op het psychische welzijn van kinderen.

2.6 Onderzoeksvragen

Uit bovenstaande paragrafen over coping strategieën en coping en kinderen kan ik voor mijn onderzoek naar het coping gedrag van kinderen die in armoede opgroeien en de gevolgen van het coping gedrag voor deze kinderen de volgende onderzoeksvragen formuleren.

1. Welke coping strategieën gebruiken de kinderen in het omgaan met armoede?
2. Leiden de passieve emotiegerichte strategieën die de kinderen gebruiken tot psychische problemen bij de kinderen?

3 Onderzoeksmethode en onderzoeksgroep

3.1 Onderzoeksmethode

Om de twee probleemstellingen van mijn onderzoek te beantwoorden, heb ik gebruik gemaakt van twee onderzoeksmethoden, kwalitatieve analyse (het analyseren van bestaande data) en literatuurstudie. Voor het beantwoorden van de probleemstellingen en de onderzoeksvragen heb ik secundaire analyse uitgevoerd op het interviewmateriaal dat verzameld is voor het onderzoek van Snel et al. (2001) en Van der Hoek (2005). Ik heb hiervoor gekozen, omdat in bovengenoemd onderzoek onderzocht is hoe kinderen en jongeren de armoedesituatie zelf ervaren en hun reacties hierop. In de vragenlijsten zijn dus vragen gesteld die erop gericht zijn om dit in kaart te brengen. Daarnaast heb ik een literatuurstudie gedaan naar de theorie over coping en coping strategieën om het coping gedrag van de kinderen in het omgaan met armoede te kunnen beschrijven. Voor het operationaliseren van het begrip coping heb ik gebruik gemaakt van de theorie over coping van Lazarus en Folkman (1984). Voor het operationaliseren van de drie vormen van coping; probleemgerichte, actieve emotiegerichte en passieve emotiegerichte coping heb ik gebruik gemaakt van bovengenoemde theorie over coping en de indeling van de drie algemene coping stijlen van Billings en Moos (1981, in: Brodzinsky et al., 1992:196).

Voor het beantwoorden van mijn eerste probleemstelling heb ik de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: "*Welke coping strategieën gebruiken de kinderen in het omgaan met armoede?*" Dit is een beschrijvende onderzoeksvraag. Ik wil beschrijven hoe de kinderen omgaan met de armoedesituatie. Om dit te onderzoeken heb ik het interviewmateriaal geanalyseerd. De data-analyse heb ik in een aantal stappen uitgevoerd. Als eerste heb ik alle relevante interviewfragmenten voor mijn onderzoek gemarkeerd. Dit waren fragmenten waarin vragen aan de kinderen werden gesteld, die gingen over hoe zij de materiële en sociale deprivatie waarin ze opgroeien ervaren. Dit werd niet zo direct gevraagd aan de kinderen, maar meer met vragen gesteld die fungeerden als vragen, waaruit je kunt opmaken of de armoede waarin zij opgroeien effect heeft op de kinderen. Waarbij de kinderen bijvoorbeeld vertellen of zij in vergelijking met hun leeftijdgenoten vinden dat zij meer of minder op vakantie gaan of dat zij meer of minder sociale activiteiten ondernemen dan hun leeftijdgenoten en wat zij daarvan vinden. Daarnaast is ook gevraagd aan de kinderen of zij tevreden zijn met de kleding die zij dragen of spullen die zij hebben. En als zij niet tevreden zijn, waarom dan niet en hoe zij hier mee omgaan.

Als tweede stap in mijn data-analyse heb ik de interviewfragmenten op basis van theorie over coping van Lazarus en Folkman (1984) en Billings en Moos (1981, in:

Brodzinsky et al., 1992:196) ingedeeld naar de drie copingstijlen, probleemgerichte coping, actieve emotiegerichte coping en passieve emotiegerichte coping. De strategieën binnen deze drie coping stijlen heb ik geformuleerd op basis van coping items van de herziene versie van de Ways of Coping (WCQ) van Lazarus en Folkman (1985), de Utrechtse Copinglijst voor Adolescenten (UCL-A) van Bijstra et al. (1994) en de Adolescent Coping Scale van Frydenberg en Lewis (1993 in: Frydenberg en Lewis, 2000). Deze laatste twee coping schalen zijn gebaseerd op de coping theorie van Lazarus en Folkman. Baarda et al. (2005) noemen dit deel van data-analyse in kwalitatief onderzoek het labelen van tekstfragmenten, waarbij fragmenten worden voorzien van een naam of code. De drie copingstijlen geven drie kernlabels weer, die elk een heel fragment vertegenwoordigen.

Mijn derde stap in de data-analyse is het concretiseren van fragmenten of het labelen van fragmenten binnen de drie kernlabels. Hierbij heb ik onderzocht of ik binnen de drie copingstijlen, verschillende strategieën kan ontdekken, die zo een kernlabel weergeven. Ik heb binnen de probleemgerichte copingstijl acht strategieën gevonden die de kinderen gebruiken in het omgaan met armoede. Binnen de actieve emotiegerichte copingstijl heb ik vijf strategieën weten te onderscheiden en binnen de passieve emotiegerichte copingstijl heb ik vier strategieën gevonden die de kinderen gebruiken in het omgaan met armoede.

Voor het beantwoorden van mijn tweede probleemstelling heb ik de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: "*Leiden de passieve emotiegerichte strategieën die de kinderen gebruiken tot psychische problemen bij de kinderen?*". Hierbij gaat het om een toetsende onderzoeksvraag. Ik wil nagaan of de bewering dat passief coping gedrag leidt tot psychische problemen ondersteund wordt door mijn onderzoek. Hoewel uit mijn analyse blijkt dat heel weinig kinderen een passieve coping stijl gebruiken in het omgaan met armoede en het onderzoek waar ik mijn data aan heb te danken, niet in eerste instantie is verzameld om het verband tussen passief coping gedrag en psychische problemen te toetsen, heb ik toch geprobeerd om dit onderzoeken. Om dit toch te onderzoeken heb ik de antwoorden van de kinderen op vragen die gesteld werden over de ervaring van kinderen van armoede nader bestudeerd. Hierbij ben ik nagegaan of kinderen antwoorden gaven, waaruit bleek dat zij internaliserend en/of externaliserend probleemgedrag vertonen. Het eerste gedrag is gedrag dat naar binnen gericht is, zoals angstgevoelens, depressieve gevoelens, sociaal teruggetrokken en psychosomatische klachten. Dit gedrag blijkt uit depressieve gevoelens, een lage zelfwaardering en soms zelfmoordgedachten. Het tweede gedrag is gedrag dat naar buiten gericht is, zoals ongehoorzaam zijn, agressief zijn, regelovertredend gedrag en hyperactiviteit. Dit gedrag komt vaker voor bij jongens dan bij meisjes en blijkt uit liegen, weglopen, agressie en

soms uit vandalisme en regelovertredend gedrag (Dekovic et al., 1997 in: Snel et al., 2001:36).

3.2 Onderzoeksgroep

De kinderen die ik onderzocht heb, hebben meegedaan aan het onderzoek van Snel et al. (2001) en Van der Hoek (2005) naar kinderen in armoede. Van der Hoek heeft de interviews die voor het onderzoek van Snel et al. zijn gehouden gebruikt voor haar promotieonderzoek en daarnaast nog 11 extra interviews gehouden, deze 11 interviews zijn niet gebruikt voor mijn onderzoek. In beide onderzoeken zijn drie thema's onderzocht. Het eerste thema van het onderzoek gaat om de vraag wat het voor de onderzochte gezinnen en voor de kinderen in deze gezinnen betekent om te leven in financiële armoede. Het tweede thema wat onderzocht is in het onderzoek is de gezins- en opvoedingssituatie in arme gezinnen. Tot slot is een derde thema onderzocht, waarbij het gaat om hoe kinderen de armoedesituatie waarin ze leven zelf ervaren en hoe ze hiermee omgaan. Zij hebben voor hun onderzoeken in totaal 51 kinderen tussen de 6 – 16 jaar daadwerkelijk geïnterviewd, waarvan 9 kinderen jonger zijn dan 10 jaar. Ik heb er voor gekozen om de kinderen jonger dan 10 jaar niet in mijn onderzoek te betrekken, omdat het aantal zo beperkt is in vergelijking met de kinderen in de andere leeftijdscategorieën en ik het aantal niet voldoende vindt om iets te kunnen zeggen over het coping gedrag van hele jonge kinderen. In de leeftijdscategorie 10 – 12 jaar, is gesproken met 17 kinderen en in de leeftijdscategorie 13 – 16 jaar is gesproken met 25 kinderen. In twee gevallen zijn er met twee kinderen gesproken binnen één gezin, waar het in één geval om een tweeling gaat en in het andere geval om een jongen van 11 en een meisje van 12 gaat. In totaal heb ik dus 42 interviews van kinderen geanalyseerd. Er zijn in het onderzoek ongeveer evenveel jongens als meisjes geïnterviewd. De meeste kinderen groeien op in een eenoudergezin met een alleenstaande moeder. Waarbij de moeder verantwoordelijk is voor het huishoudelijke inkomen en voor de zorg van de kinderen. De kinderen groeien op in een gezin dat moet rondkomen van een inkomen dat niet meer is dan 105 procent van het sociale minimumniveau. De meeste kinderen leven in een gezin dat rondkomt van één of andere uitkering, waarbij de meeste van hen in een gezin leeft dat rondkomt van een bijstandsuitkering. Andere uitkeringen waar de gezinnen van rondkomen zijn een WW- of WAO-uitkering. Daarnaast leeft een klein deel van de kinderen in een gezin dat rondkomt van betaald werk, waarvan de meeste banen van de ouders een gesubsidieerde baan is (Melkertbaan, banenpool enz.). Ook leven een aantal kinderen in gezinnen die mede rondkomt van informeel werk, zoals schoonmaakwerk of een oppasbaantje. In vier gevallen groeien de kinderen op in een gezin met twee ouders. In drie gevallen groeien de kinderen op in gezin dat als 'anders' gecategoriseerd wordt. In het ene geval gaat het om twee kinderen van 11 en 12 die

leven in een gezin met getrouwde ouders, waarvan de vader de ene helft van het jaar in Kaapverdië woont en de andere helft van het jaar in Nederland. In het andere geval leeft het kind in een gezinssituatie waarbij de moeder een LAT-relatie (co-ouderschap) heeft met de vader. (Snel et al., 2001; Van der Hoek, 2005).

Tabel 3.1 Kenmerken van onderzochte kinderen (N=43)

	Aantal			
Sexe				
Meisje	23			
Jongen	19			
			Aantal	
Leeftijd		Sexe	Meisje	Jongen
10 – 12 jaar	17		7	10
13 – 16 jaar	25		16	9
Gezinssituatie				
Alleenstaande moeder	35			
Twee-oudergezin	4			
Anders	3			
Etniciteit				
Nederlands	26			
Antilliaans	4			
Kaapverdiaans	5			
Surinaams	6			
Marokkaans	1			

3.3 Interviews van de kinderen

De vragenlijsten die opgesteld zijn voor de kinderen zijn als zodanig opgesteld dat ze bij de leeftijd passen van het kind dat wordt geïnterviewd. Dit betekent dat de duur van het interview en de woorden die zijn gebruikt in de vragen zijn aangepast aan de leeftijd van het kind. Er zijn voor de leeftijdsgroepen 10 – 12 jaar en 13 – 16 jaar aparte vragenlijsten opgesteld, waarbij de onderwerpen van het interview hetzelfde waren, maar de duur van de interviews en de woorden die gebruikt zijn van elkaar verschilden. De interviews van de kinderen waren deels gestructureerd. De vragen van de interviews bestonden uit vragen over wat zij in hun vrije tijd doen en of ze tevreden zijn met wat zij

doen. Het ging over het hebben van een hobby of ze een sport beoefenen of wel eens naar de bioscoop of op vakantie gaan enz. Daarna zijn meer persoonlijke vragen gesteld over hoe zij het gezinsleven, school en de buurt waarin ze wonen ervaren. Daarnaast zijn er vragen gesteld over hun relaties met leeftijdgenoten. De vragen in de interviews zijn zo gesteld, dat zij het effect van armoede op de kinderen weergeven. Er is niet gevraagd of de kinderen vinden dat zij arm zijn of in armoede leven. Dit is niet gevraagd aan de kinderen, zodat de interviewer de kinderen geen woorden in de mond zou leggen en zodat de kinderen zelf konden aangeven of zij vonden dat zij in een gezin leven met beperkte financiële middelen. Het kan namelijk zo zijn dat kinderen helemaal niet vinden of weten dat zij in armoede leven. Het onderzoek ging om de ervaringen van kinderen zelf over het opgroeien in armoede en hoe zij hiermee omgaan. Dus er werden vragen gesteld zoals "Praten jouw ouders wel eens over geld met jou?" of "Denk je dat jouw moeder minder geld heeft dan andere ouders?" Dit soort vragen waren de aanleiding voor kinderen die inderdaad wisten dat zij in armoede leven, om te vertellen hoe zij dit ervaren en hoe zij hiermee omgaan (Van der Hoek, 2005:21).

4 Kwalitatieve analyse

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van een kwalitatieve analyse op het eerder verzameld interviewmateriaal uit het onderzoek van Snel et al. (2001) antwoord gegeven op mijn eerste onderzoeksvraag: "Welke coping strategieën gebruiken kinderen in het omgaan met armoede?". Hierna wordt beschreven hoe de kinderen op een probleemgerichte, actieve emotiegerichte en passieve emotiegerichte manier omgaan met armoede.

4.2 Probleemgerichte coping

Probleemgerichte coping is een coping stijl die gebruikt wordt als iemand het gevoel heeft iets aan het probleem of de situatie te kunnen veranderen en uit zich in handelen van een persoon. Probleemgerichte coping richt zich op het probleem of de situatie (omgeving), door eerst te richten op jezelf, door jezelf te motiveren om iets aan het probleem of situatie te doen en dit vervolgens daadwerkelijk te doen (Lazarus en Folkman, 1984). Deze coping stijl is een poging om met een stresssituatie of stressor op een effectieve manier om te gaan en leidt tot een positieve uitkomst.

Probleemgerichte coping strategieën

Uit de interviews met de kinderen komt naar voren dat zij verschillende vormen van probleemgerichte coping gebruiken in het omgaan met armoede. Ik kan uit de interviewfragmenten 8 strategieën binnen de probleemgerichte coping stijl onderscheiden. Dit zijn de volgende strategieën:

1. Het hebben van een (bij)baantje;
2. Het (door)vragen aan de ouder om dingen die je wilt hebben (kleding, speelgoed enz.);
3. De moeder (verzorgende ouder) om geld vragen;
4. Iemand anders dan de moeder (verzorgende ouder) vragen om geld;
5. Het doen van karweitjes in huis of voor burens/familieleden in ruil voor geld;
6. Het sparen van (zak)geld;
7. Zelf een oplossing bedenken;
8. Het zelf (mee)betalen van kleding, speelgoed, spullen enz.

Hieronder zal ik de verschillende strategieën van probleemgerichte coping die de kinderen gebruiken in het omgaan met het opgroeien in armoede beschrijven.

1. Het hebben van een (bij)baantje

De oudere kinderen van 13 – 16 jaar die opgroeien in een minimumhuishouden ervaren dit vooral in het doen van activiteiten. Zij kunnen niet deelnemen aan activiteiten, zoals uitgaan, zwemmen, het volgen van muziekles of naar de kermis gaan, omdat hun ouders hier geen geld voor hebben. Enkele kinderen ervaren het opgroeien in een minimumhuishouden doordat hun ouders geen kleding of andere materiële spullen voor ze kunnen kopen. Zij lossen het opgroeien in een huishouden met weinig financiële middelen op door, naast het naar school gaan, zelf wat geld bij te verdienen met een baantje.

Elf kinderen vertellen wat voor bijbaantje ze hebben, voor hoeveel uur ze per week werken en wat ze met het verdiende geld doen.

Respondent 11b, meisje, 15 jaar, vertelt dat zij een vakantiebaantje heeft, waar ze gemiddeld 36 uur per week werkt. Zij mag het geld zelf houden en vertelt dat het geld belangrijk voor haar is:

"Het is wel handig als ik uitga. En het is kermis binnenkort. Dan heb ik wat om uit te geven."

Respondent 3b, meisje, 15 jaar, heeft zelfs twee bijbaantjes, zij deelt folders uit en werkt in een Chinees restaurant. Zij geeft aan waarom het geld voor haar belangrijk is:

"Daar doe ik heel veel dingen mee die ik nodig heb, anders kan ik niet weg, geen dingen voor mezelf kopen, geen kleren, niet uitgaan, kleine dingetjes kopen."

2. Het (door)vragen aan de ouder om dingen die je wilt hebben

Tien kinderen uit zowel de leeftijdsgroep 10 – 12 jaar als kinderen uit de leeftijdsgroep 13 – 16 jaar, proberen dingen te krijgen door het te vragen aan hun ouder. Het kan om verschillende dingen gaan, zoals kleding, speelgoed of eten. Zij weten dat hun ouder geen geld heeft om bepaalde dingen te kopen, die ze graag willen hebben. Zij lossen dit op door er toch om te vragen, met de hoop dat ze het toch krijgen of ze blijven er om vragen, omdat ze weten dat hun ouder uiteindelijk zal toegeven.

Respondent 7b, jongen, 14 jaar, wil soms graag dingen eten of drinken, dat voor de moeder als extraatje en overbodig kan worden gezien, zoals het eten van chips of het

drinken van cola. De respondent weet van tevoren dat zijn moeder hier geen geld voor heeft en probeert het toch te krijgen door er om te vragen:

"Dan vraag ik het toch. Soms als het niet kan dan betaal ik het zelf gewoon."

Ook respondent 52b, meisje, 10 jaar, weet dat haar moeder geen geld heeft om buiten de deur te eten, maar vraagt het dan toch aan haar moeder:

"Ja! Ik blijf maar vragen. Ik wil bijvoorbeeld naar McDonalds en dan vraag ik het weer. Soms gaan we ergens anders eten, soms lukt het."

Respondent 5b, meisje, 15 jaar, weet dat als zij iets wilt hebben, zij het vaak krijgt als zij er om blijft vragen (doorzeuren). Als er aan haar gevraagd wordt of zij ook wel eens zelf een oplossing probeert te vinden zegt zij:

"Bijna nooit, want meestal krijg je ons mam overgehaald."

Ook respondent 17b, meisje, 12 jaar, geeft aan dat als zij iets wilt hebben en ze weet dat haar moeder er geen geld voor heeft, toch blijft doorvragen:

"Meestal blijf ik wel doorvragen. Tot ze eindelijk een keer toegeeft maar toch... Of ik wacht even of zo."

3. De moeder (verzorgende ouder) om geld vragen

Twee oudere kinderen in de leeftijdsgroep 13 - 16 jaar en een kind van 10 jaar, die willen uitgaan of willen iets willen kopen, lossen dit op door geld te vragen aan hun moeder:

"Ik vraag af en toe geld aan mijn moeder." (respondent 55b, meisje, 15 jaar)

en

"Ik vraag ook wel eens geld aan mijn moeder." (respondent 52b, meisje, 10 jaar).

Aan respondent 17b, meisje, 12 jaar is gevraagd of ze zelf wel eens iemand anders om geld vraagt om uit te gaan of iets te kopen. Zij antwoordt: *"Ja, mama."*

4. Iemand anders dan de (verzorgende) ouder vragen om geld

Een aantal kinderen weet dat hun ouder geen geld heeft om bepaalde dingen te kopen, die zij graag willen. Zij lossen dit op door aan iemand anders geld te vragen. In beide leeftijdsgroepen vragen kinderen geld aan familieleden of vrienden of lenen zij geld van familieleden of vrienden/klasgenootjes. Zeven kinderen vragen aan hun vader geld om dingen te kunnen kopen. Vijf kinderen vragen hun vriendjes/klasgenootjes om geld of ze lenen geld van hen om dingen te kunnen kopen. Zes kinderen vragen aan hun familieleden, zoals broer, zus, tante, oom of oma om geld en vijf kinderen durven zelfs kennissen om geld te vragen.

Respondent 12b, een tweeling, 13 jaar, geven aan dat ze aan hun vader geld vragen als ze iets willen hebben:

"Ja, aan papa. Ja in de lente gingen we altijd pijltjes schieten en toen vroeg ik aan papa of ik f1,50 mocht om een buis te halen."

Eén van de tweeling heeft wel eens geld geleend van een vriendje:

"Van R. heb ik een keer geleend. Omdat we in de winkel stonden en die hengel was f5,- duurder die ik nou heb. Toen heb ik f5,- van hem geleend".

Respondent 13b, meisje, 10 jaar, vraagt op een creatieve manier aan anderen om geld, zij gebruikt haar verjaardag als een gelegenheid om geld te vragen:

"Ja, als ik jarig geweest ben, dan vraag ik wel eens geen cadeautje maar geld."

5. Het doen van karweitjes in huis of voor burens/familieleden in ruil voor geld

Zes kinderen proberen meer geld te krijgen door karweitjes in huis of voor hun ouder(s) of voor anderen te doen.

Een broer en zus doen karweitjes in huis in ruil voor geld. Zij geven dit geld weer uit om dingen voor henzelf te kunnen kopen. Zij geven aan wat voor karweitjes zij dan voor hun moeder doen:

*"Als ik mijn moeder help met iets heel zwaars of zo." "Dingen van plaats wisselen."
(respondent 26b, meisje en jongen, 12 en 11 jaar)*

Respondent 35b, jongen, 13 jaar, heeft wel eens karweitjes voor zijn vader en thuis bij zijn moeder gedaan:

"Ja, op mijn vaders werk. Toen was me vader d'r niet en er waren twee mensen die waren de boeken aan het lezen en die dachten dat ik het wel alleen kon. Dus, er waren een stuk of 20 mensen en toen moest ik allemaal koffie en thee inschenken en bij elke keer had ik 5 cent berekend en toen had ik iets van 2 of 3 gulden of zo. En ik heb ook eens keer allemaal kisten opgetild en weggebracht en toen heb ik iets van 10 gulden gekregen. Maar dat is vooral bij mijn vader. Hier [bij zijn moeder] dan mocht ik bijvoorbeeld iets anders niet doen, maar dan moest ik karweitjes opknappen, maar dan kreeg ik vaak wel voor elk karweitje een kwartje; voor afwassen 1 kwartje of voor vloervegen een kwartje. Maar dat was vroeger, nu niet meer."

6. Het sparen van (zak)geld

Twintig kinderen die van tevoren weten dat hun moeder geen geld heeft om bepaalde dingen voor ze te kopen of van tevoren weten dat als zij dingen vragen, zij het niet krijgen van hun moeder, lossen dit op door geld te sparen. Zij geven aan dat dit hun zakgeld of kleedgeld kan zijn of geld die ze van anderen krijgen of geld dat ze zelf verdienen met een baantje.

Op de vraag waar ze hun zakgeld of kleedgeld aan uitgeven, antwoorden de kinderen bijvoorbeeld:

"Meestal ga ik gewoon sparen en als ik iets leuks zie, boeken of cadeautjes dan koop ik het."(respondent 1b, meisje, 13 jaar)

en

"Ik heb nou een t.v. gekocht, daar heb ik ook heel lang op gespaard. Maar ja, ik laat het gewoon op mijn bankrekening staan, ik spaar gewoon voor iets." (respondent 7b, jongen, 14 jaar)

en

"Meestal geef ik het [kleedgeld] niet eens uit. Meestal spaar ik een paar maanden. En dan zag ik bijvoorbeeld deze Timberlandsschoenen, meestal kosten die 329 gulden en ik

zag ze voor 150 gulden. Toen heb ik ze maar gekocht. Dan geef ik het uit. En daarna spaar ik weer heel lang. Totdat ik weer echt iets heel leuks zie. (respondent 38b, jongen, 15 jaar)

Op de vraag of ze zelf een oplossing proberen te zoeken als ze iets vragen, maar het niet krijgen antwoordt respondent 24b, jongen, 10 jaar:

"Ja, ik probeer zelf een oplossing te vinden, om het te kopen. En de oplossing is sparen. Ik ben net begonnen met sparen. Ik ben aan het sparen voor een paar schoenen, Nike-schoenen. En ik krijg al volgende week Nike-schoenen van mijn vader. Ik had een paar gezien bij Bristol."

7. Zelf een oplossing bedenken

Acht kinderen geven aan dat, als ze van tevoren weten dat hun moeder geen geld heeft om dingen voor hen te kopen of wanneer ze weten dat zij het toch niet krijgen, zij zelf een oplossing gaan bedenken.

Eén kind probeert zelf een oplossing te zoeken door te kijken wanneer er een gelegenheid is om iets te vragen:

"Dan probeer ik zelf een oplossing te zoeken. En lukt dat niet dan kijk ik wel wat er het dichtst bij is; mijn verjaardag of Sinterklaas." (respondent 14b, jongen, 12 jaar)

Een ander kind probeert andere leuke kleren die goedkoop zijn te zoeken, omdat ze de dure kleren niet krijgt van haar moeder:

"Dan ga ik gewoon op zoek naar andere leuke kleren." (respondent 30b, meisje, 12 jaar)

Twee kinderen zouden willen werken, maar kunnen niet werken, omdat ze te jong zijn:

"Bij iemand iets doen. Schoonmaken of zo." (respondent 20b, jongen, 11 jaar)

en respondent 18b, jongen, 11 jaar, antwoordt op de vraag of hij wil gaan werken als hij 13 is:

"Ik denk het wel. In ieder geval geen kranten rondbrengen, wel dus vakken vullen."

De kinderen zijn op deze manier op een probleemgerichte manier bezig om iets aan hun beperkte financiële situatie te doen. Zij bedenken wel een oplossing, maar kunnen het nog niet uitvoeren, omdat zij te jong zijn.

Respondent 24b, jongen, 10 jaar, heeft een andere creatieve oplossing bedacht om de dingen te krijgen die hij wil:

"Dus dan ga ik naar 'De Kans van je Leven' schrijven. Ik moet nog naar me tante en misschien als ze wil..., mijn tante heeft een typemachine, want ik ga niet met mijn blote handen schrijven, want dan schrijf ik lelijk. Dan ga ik..., dan type ik alles op een briefje, stuur ik het naar Ron Brandsteder en dan misschien kom ik in 'De Kans van je Leven' en ga ik alles hebben wat ik wil."

8. Het zelf (mee)betalen van kleding, speelgoed, spullen enz.

Het geldgebrek van hun moeder om spullen te kopen of om aan activiteiten mee te doen, lossen elf kinderen op door zelf de dingen of activiteiten te betalen of door mee te betalen.

Drie kinderen betalen zelf of betalen mee met geld dat ze verdiend hebben met een vakantiebaantje of met een bijbaantje:

"Ik betaal die [dingen die hij regelmatig doet] meestal en mijn moeder ook. Dat ligt er gewoon aan. Dat ligt er aan of ik op dat moment veel geld heb of niet. Ik werk dan bij Stagelight en bij de Efteling en daar word ik wel gewoon betaald." (respondent 4b, jongen, 16 jaar)

en een ander kind zegt:

"Nou ik probeer het [zwemmen of discotheek] meestal wel zelf te betalen. Ik vind het niet zo leuk om van anderen geld te lenen." [Hoe kom je aan dat geld?] "Dat krijg ik van mama of van mijn vader. En ook van de krantenwijk." (respondent 2b, meisje, 16 jaar)

Drie kinderen betalen zelf of betalen mee aan de dingen die ze willen hebben of de activiteiten die ze willen doen. Dit betalen ze van hun zakgeld of hun kleedgeld:

"Discotheek. [moeder: ligt er al aan. Van het kleedgeld doe je dat wel eens of van je zakgeld. Maar een avondje weg naar een discotheek of zo, dan moet ik altijd bijlappen] (respondent 11b, meisje, 15 jaar)

en respondent 35b, jongen, 13 jaar, zegt:

"Ja, bijvoorbeeld ik zie iets heel leuks, bijvoorbeeld een leuk computerspelletje. Bijvoorbeeld een diskette, maar dan heb ik bijna geen zakgeld meer. Bijvoorbeeld nog 5 gulden. En dat computerspelletje is dan bijvoorbeeld 12,95. Maar als het nou bijvoorbeeld 6,95 is dan schiet me vader het soms ook best wel vaak voor en dan krijgt hij het de volgende maand weer terug. Dat noemen wij dus een lening. Dan neem ik dus alvast wat van het zakgeld van de volgende maand."

Vijf kinderen geven aan dat ze van hun eigen geld dingen kopen of activiteiten betalen, als ze het niet krijgen van hun moeder. Het is niet duidelijk hoe ze aan dit geld komen.

"Uitgaan doe ik meestal zelf. Of naar de bioscoop of zo. Sport betaalt mijn moeder. Maar als ik er nog een sport bij wil dan moet ik dat zelf betalen." (respondent 3b, meisje, 15 jaar)

en een ander kind zegt:

"De sportvereniging betaalt mijn moeder dan en de rest dat doe ik zelf." (respondent 16b, meisje, 16 jaar)

4.3 Actieve emotiegerichte coping

In deze paragraaf wil ik beschrijven hoe de kinderen op een actieve emotiegerichte manier omgaan met het opgroeien in armoede. Actieve emotiegerichte coping is een vorm van coping waarbij de persoon de stress probeert te verminderen door bepaalde gedragsveranderingen of door cognitieve aanpassingen. Stress verminderen door gedragsveranderingen kan door afleiding te zoeken en je met andere dingen bezig te houden zodat je niet aan het probleem hoeft te denken, bijvoorbeeld door te sporten of door te wandelen (Schreurs et al., 1993:16). Bij cognitieve aanpassing, probeert de persoon de situatie of stressor positief te herwaarderen (cognitive reappraisal), door positief te denken over een stressor of door de situatie mooier te maken dan het is en zo controle te hebben over zijn/haar emoties. De stress die het probleem of de situatie veroorzaakt verdwijnt of vermindert door de betekenis van het probleem of de situatie te veranderen, zonder dat de daadwerkelijke situatie verandert of het daadwerkelijke

probleem oplost. Actieve emotiegerichte coping is een manier van omgaan met armoede, die kan leiden tot positieve uitkomsten.

Actieve emotiegerichte coping strategieën

Uit de interviews met de kinderen komt naar voren dat zij verschillende vormen van actieve emotiegerichte coping gebruiken in het omgaan met armoede. Ik kan uit de interviewfragmenten 5 strategieën binnen de actieve emotiegerichte coping stijl onderscheiden. Dit zijn de volgende strategieën:

1. Acceptatie van wat je niet kunt veranderen;
2. Emotionele stress verminderen door confrontatie met stressvolle situatie te vermijden;
3. Positieve betekenis geven aan wat je overkomt;
4. 'Vroeg wijs' gedrag vertonen;
5. 'Wishful thinking'.

Hieronder zal ik de verschillende strategieën van actieve emotiegerichte coping die de kinderen gebruiken in het omgaan met het opgroeien in armoede beschrijven.

1. Acceptatie van wat je niet kunt veranderen

Tweëntwintig kinderen uit beide leeftijdsgroepen accepteren het feit dat ze minder krijgen of minder doen, omdat hun moeder weinig geld heeft. Ze geven aan dat ze de situatie wel begrijpen, niets aan de situatie kunnen doen, de situatie hen niets uitmaakt of dat ze zich erbij neerleggen, dat ze in een situatie opgroeien waarin ze materieel en sociaal gedepriveerd zijn.

Op de vraag wat de kinderen ervan vinden dat ze minder vaak een dagje uit of op vakantie gaan dan hun leeftijdgenoten, antwoordt respondent 10b, meisje, 13 jaar:

"Ja, eerst vond ik dat eigenlijk heel gemeen. Nou vind ik het....Ik kan er nou mee leven. Ik heb het geaccepteerd. Ik kan moeilijk iedere avond gaan zitten janken van ik kan niks, ik kan nooit iets doen. Het is zo."

Respondent 11b, meisje, 15 jaar, zegt dat ze het wel begrijpt als ze iets niet krijgt van haar moeder:

"Als ik kleren nodig heb, die ik niet persé hoef te hebben, maar die ik dan mooi vind en ik krijg ze niet. Ja, dan ben ik even een uurtje chagerijig, maar dan is het toch weer goed. Dan weet ik ook wel dat het niet kan en daar maak ik verder geen probleem van."

Respondent 46b, meisje, 14 jaar, vertelt dat zij merkt dat haar moeder minder geld heeft dan andere moeders, omdat zij niet kan deelnemen aan activiteiten na schooltijd, zoals sporten. Op de vraag wat zij daarvan vindt zegt zij:

"Ik vind het wel... Het is misschien wel een beetje gewoon, ik ben er al aan gewend geraakt."

2. Emotionele stress verminderen door confrontatie met stressvolle situatie te vermijden

Vijftien kinderen uit beide leeftijdsgroepen proberen de stress die ze ervaren in het opgroeien in armoede te verminderen door de confrontatie met de armoedesituatie waarin zij leven te vermijden via gedragsaanpassingen of cognitieve aanpassingen. De meeste kinderen doen dit door juist niet om dingen te vragen die ze willen hebben, omdat ze weten dat hun moeder er geen geld voor heeft en ze het toch niet krijgen. Ze willen de teleurstelling van het niet krijgen van de dingen die ze graag willen hebben voorkomen.

Respondent 11b, meisje, 15 jaar, antwoordt op de vraag of ze wel eens haar moeder niets vraagt, omdat ze weet dat ze het niet krijgt:

"Af en toe wel, ja. Dan weet ik toch wel dat ze nee zegt en wat heb ik er dan aan."

Respondent 38b, jongen, 15 jaar, antwoordt op dezelfde vraag als hierboven beschreven:

"Ja, dat komt best wel vaak voor. Maar meestal als ik iets wil en ik denk al dat ik het niet zal krijgen, dan praat ik er niet over."

Sommige kinderen proberen de stress die samenhangt met het opgroeien in armoede te verminderen door hun vrienden niet bij hen thuis uit te nodigen.

Respondent 38b, jongen, 15 jaar, vertelt dat hij sinds een paar jaar geen verjaardagfeestjes meer geeft, omdat hij zich schaamt voor zijn thuissituatie:

"Ik zou mijn vrienden wel kunnen uitnodigen, maar, ja, ik heb geen zin om ze hier te ontvangen in dit huis. Ik vind het hier niet echt netjes. Ik wil er wel wat aan doen, maar wat kan ik er aan doen. Als ik zeg dit wil ik weggooien, 'nee dat kan niet'. Als ik zeg dat wil ik weggooien, 'nee dat kan niet'. En dan zeg ik laat dan maar."

Respondent 35b, jongen, 13 jaar, mag afhankelijk of zijn moeder geld ervoor heeft of niet, soms een verjaardagfeestje geven. Hij vindt het vervelend dat hij dan weinig kan trakteren op school, hij vertelt hoe hij hier mee omgaat:

"Niet elk jaar, soms. Niet elk jaar, want soms heeft mijn moeder niet zo veel geld en dan kan ze niet zo veel dingen betalen. En dan krijgt iedereen weinig weet je. Dan ga ik gewoon zeggen, ik ben jarig, maar ik trakteer niet [op school]."

Respondent 24b, jongen, 10 jaar vertelt niet op school dat hij jarig is, omdat hij weet dat zijn moeder geen geld heeft om een verjaardagsfeestje voor hem te geven:

"Ja, dan gaan ze zeggen 'nodig je me uit, nodig je me uit' en dan moet ik steeds zeggen 'nee man, ik kan je niet uitnodigen'."

Respondent 5b, meisje, 15 jaar, vertelt hoe zij de confrontatie met de armoedesituatie probeert te vermijden, door haar vrienden geen drinken aan te bieden als ze thuis bij haar zijn:

"Dan vraag ik gewoon niks. Dan probeer ik zo vlug mogelijk naar iemand anders toe te gaan, niet bij ons te blijven zitten. Ja we hebben altijd wel appelsap of zo, maar geen cola of zo wat je bij andere mensen krijgt."

3. Positieve betekenis geven aan wat je overkomt

Negen kinderen uit beide leeftijdsgroepen gaan op een actieve emotiegerichte manier om met het opgroeien in armoede, door een positieve betekenis te geven aan de situatie waarin ze leven. Dit wordt in de literatuur ook wel positieve herwaardering (cognitive appraisal) genoemd. De kinderen doen dit door henzelf of anderen ervan te overtuigen dat de situatie waarin ze opgroeien helemaal niet zo erg is. Dit soort gedachten vallen bij Schreurs et al. (1993:17) onder de factor *geruststellende en troostende gedachten hanteren*.

Respondent 3b, meisje, 15 jaar, geeft aan dat ze geen zakgeld krijgt van haar moeder, ze vertelt hoe ze hiermee omgaat:

"Ik vind het niet echt vervelend, ik verdien toch wel wat. Ik kan er wel mee leven. En als ik zakgeld zou krijgen, zou het toch niet zoveel zijn."

Respondent 13b, meisje, 10 jaar, vertelt hoe zij er mee omgaat dat een klasgenootje aan meer activiteiten deelneemt dan zij. Ze geeft op de volgende manier een positieve betekenis aan het feit dat zij minder aan activiteiten deelneemt:

"Er zit een meisje bij ons in de klas en die heeft bijna elke dag wel een sport, dus dat vind ik dan wel een beetje jammer want dan kun je niet zo vaak met je vriendjes en vriendinnetjes spelen."

Respondent 46b, meisje, 14 jaar, vertelt dat zij het niet erg vindt dat zij niet zo heel vaak op vakantie gaat of dagjes uit gaat:

"Voor mij is het niet zo erg. Want toen ik in Suriname was, ging ik helemaal nergens naar toe, naar andere landen en zo. En toen ik hier kwam deed ik wel soms, dus eigenlijk is het niet zo erg voor mij want ik deed het al niet toen ik in Suriname was [resp. woont nu 4 jaar in Nederland en heeft 10 jaar in Suriname gewoond]. En ik ben pas 4 jaar in Nederland, zoiets. Ik ben het wel gewend."

4. 'Vroeg wijs' gedrag vertonen

Een aantal kinderen vertoont 'vroeg wijs' gedrag (Van Nistelrooij, 1998 in; Snel et al. 2001) in het omgaan met het opgroeien in een minimumhuishouden. Kinderen die dit gedrag vertonen gaan op een volwassen manier om met het opgroeien in armoede, voornamelijk in hun denkwijze over de armoede waarmee ze te maken hebben.

Zeven kinderen uit beide leeftijdsgroepen uiten zich op een volwassen manier.

Respondent 5b, meisje, 15 jaar, vindt het doen van bepaalde activiteiten of het kopen van kleding niet zo belangrijk:

"En altijd wel gewoon eten en drinken in huis hebben en niet ergens anders moeten lenen of zo. Dat vind ik het belangrijkste. De andere zijn gewoon allemaal dingen, dat is bijzaak. Zwemmen en zo vind ik niet belangrijk, ik vind dat je eten in huis hebt vind ik het belangrijkste."

Respondent 19b, meisje, 15 jaar, antwoordt op de vraag hoe zij het vindt dat anderen meer geld hebben:

"Ik krijg tenminste te eten. Ze zeggen meestal tegen mij: dikke. Ja, jij krijgt geen eten thuis en ikke lekker wel. Ik heb liever een bord eten. Dan zijn ze gelijk uitgeluld."

Als respondent 22b, jongen, 11 jaar, gevraagd wordt wat hij er van vindt dat hij niet altijd de dingen krijgt die hij zou willen, zoals nieuwe schoenen, antwoordt hij:

"Ik vind dat wel gewoon normaal. Sommige dingen zijn belangrijker dan die schoenen."

Ook respondent 18b, jongen, 11 jaar, geeft een soortgelijk antwoord op dezelfde vraag als respondent 22b:

"Ik denk soms wel eens nou beter etenswaar dan een Playstation, want van een Playstation kun je niet eten.[lacht]"

Respondent 38b, jongen, 15 jaar, antwoordt op de vraag of hij het erg vindt dat zijn moeder minder geld heeft dan andere ouders:

"Ja, soms vind ik het wel een groot probleem. Maar niet echt of zo. We hebben nog een huis en zo. Dus ja, ik vind het niet echt erg."

5. 'Wishful thinking'

Twee kinderen gebruiken een actieve emotiegerichte vorm van coping, wat je 'wishful thinking' kunt noemen. Dit houdt in dat de kinderen zich een illusie vormen van de werkelijke situatie waarin ze leven. Ze bedriegen zichzelf door te fantaseren over manieren van geld krijgen, waarvan ze hopen, dat die ervoor zullen zorgen dat zij de dingen krijgen die ze graag willen hebben.

Bij het gesprek met respondent 19b, meisje, 15 jaar, is haar zus A., 19 jaar, aanwezig. Zij vertellen dat zij hopen geld te winnen met het meedoen aan loterijen:

"Nee want ik... [A: Een flinke jackpot winnen. We doen mee aan de postcodeloterij en de staatsloterij, maar het wordt tijd dat we een keer de jackpot winnen hoor] Geluk zit 'm in een hoekje."

Respondent 24b, jongen, 10 jaar, wilt veel dingen krijgen, op de vraag of hij deze dingen aan zijn moeder vraagt antwoordt hij:

"Ja, maar dat wil ze niet geven. Dus dan ga ik naar 'De Kans van je Leven' schrijven. Ik moet nog naar me tante en misschien als ze wil..., mijn tante heeft een typemachine, want ik ga niet met mijn blote handen schrijven, want dan schrijf ik lelijk. Dan ga ik..., dan type ik alles op een briefje, stuur ik het naar Ron Brandsteder en dan misschien kom ik in 'De Kans van je Leven' en ga ik alles hebben wat ik wil."

4.4 Passieve emotiegerichte coping

Kinderen kunnen naast een actieve emotiegerichte coping stijl ook een passieve emotiegerichte coping stijl gebruiken in het omgaan met het opgroeien in armoede. Bij passieve emotiegerichte coping denkt een persoon dat hij of zij de situatie niet kan veranderen of het probleem niet kan oplossen. Passieve emotiegerichte coping richt zich op het verminderen van de stress die door de moeilijke situatie of het probleem veroorzaakt wordt. Waarbij de persoon de stress probeert te verminderen door bijvoorbeeld de stressvolle situatie op een passieve wijze te vermijden of door afleiding te zoeken op een passieve wijze. Afleiding zoeken op een negatieve manier is bijvoorbeeld ongezond gedrag, zoals roken en meer en ongezonder eten. Tevens kan een persoon een passief reactiepatroon laten zien, zoals zich volledig door de situatie in beslag laten nemen en aan niets anders dan de stressvolle situatie denken. Daarnaast is het uiten van negatieve emoties een passieve vorm van coping, zoals het uiten van boosheid of huilen om de spanningen af te reageren (Schreurs et al., 1993:16).

Passieve emotiegerichte coping strategieën

Uit de interviews met de kinderen komt naar voren dat zij verschillende vormen van passieve emotiegerichte coping gebruiken in het omgaan met armoede. Ik kan uit de interviewfragmenten 4 strategieën binnen de passieve emotiegerichte coping stijl onderscheiden:

1. Vermijden of afwachten;
2. Uiten van emoties om bepaalde spanningen af te reageren;
3. Buitengesloten voelen;
4. Bezorgd zijn over de financiële situatie thuis of om de ouders.

Hieronder zal ik de verschillende strategieën van passieve emotiegerichte coping die de kinderen gebruiken in het omgaan met het opgroeien in armoede beschrijven.

1. Vermijden of afwachten

Met deze strategie wordt volgens Schreurs et al. (1993) bedoeld dat de kinderen de situatie uit de weg gaan of afwachten wat er gaat gebeuren. Twee respondenten reageren op deze passieve manier.

Respondent 23b, meisje, 14 jaar, vertelt hoe zij reageert als ze iets niet krijgt van haar moeder wat ze graag wilt hebben:

"Gewoon, dan niet. Dan moet ik wachten. Maar soms word ik wel boos."

Respondent 20b, jongen, 11 jaar, antwoordt op dezelfde vraag:

"Dan wacht ik gewoon af."

2. Uiten van emoties om bepaalde spanningen af te reageren

Veertien kinderen uit beide leeftijdsgroepen reageren op het leven in een armoedesituatie op een passieve manier, door bepaalde negatieve emoties te uiten. Met het uiten van deze emoties reageren zij hun spanningen af die voortkomen uit hun ervaringen met het opgroeien in armoede.

Een aantal respondenten reageert boos, wanneer zij, wegens het geldgebrek van hun ouders, iets niet krijgen wat ze graag willen hebben:

"Op dat moment ben ik dan boos maar naderhand, nou ja dan is het zo. Dan krijg ik het niet." (Respondent 10b, meisje, 13 jaar)

" Een beetje boos, maar dan is het weer voorbij." (Respondent 20b, jongen, 11 jaar)

Andere respondenten uiten gevoelens van jaloeziesheid ten opzichte van andere kinderen:

Respondent 7b, jongen, 14 jaar, vertelt hoe hij merkt dat zijn moeder minder geld heeft dan andere vaders en moeders:

"Ja, dan zie ik gewoon bij die andere mensen, die hebben heel veel mooie kleren en zo en snoep in de kast en allemaal dure dingen. En hoe de huiskamer ook is ingericht."

Hij vertelt hoe hij zich daarbij voelt:

" Ja, dan denk ik wel van hadden wij dat ook maar"

Respondent 29b, meisje, 15 jaar, vertelt dat zij er af en toe van baalt dat de kinderen uit haar klas meer op vakantie gaan dan zij en hoe zij zich hierbij voelt:

"Ja, als ik dan praat met de kinderen uit mijn klas. Dan zeggen ze van ja ik ga naar Oostenrijk of naar Curaçao of al dat soort dingen en dan denk ik van ja, dat wil ik eigenlijk ook wel. Ik wil ook wel eens lekker aan het strand liggen. Daar wordt ik soms ook wel eens jaloers door, als je dan hoort van ja ik heb een leuke vakantie gehad en zo."

Respondent 12b (tweeling), jongen, 13 jaar, vertelt hoe hij zich uit als hij iets niet krijgt van zijn moeder, omdat zij daar geen geld voor heeft:

"flauw en waarom en dat weet ik soms dan wel, maar zit ik gewoon door te zeiken."

Respondent 54b, jongen, 11 jaar, vertelt dat hij verdrietig worden, wanneer hij niet krijgt wat hij wilt, omdat zijn moeder daar geen geld voor heeft:

"Soms vertelt mijn moeder dat ik iets niet kan krijgen, als ik het wil. Dan vraag ik het, en dan zegt ze: "Nee". Verder denk ik er niet zo bij na. Alleen als ik iets zie. Dat is misschien 1 keer per week. Als ik in het speelgoedboek kijk ofzo. Dan word ik een beetje verdrietig als het niet kan."

Respondent 12b (tweeling), jongens, 13 jaar, vertellen wat zij ervan vinden dat sommige kinderen meer spullen en kleding hebben dan zij:

"Eigenlijk zou iedereen evenveel moeten krijgen. Verwend, oneerlijk."

3. Buitengesloten voelen

Een aantal kinderen zeggen dat ze zich buitengesloten voelen, omdat zij niet mee kunnen praten met hun klasgenoten. Zij zijn zich bewust van hun eigen tekortkomingen.

Respondent 10b, meisje, 13 jaar, vertelt dat zij soms niet tevreden is over haar kleren. Als de interviewer vraagt of dat komt, doordat andere kinderen modekleren dragen, antwoordt zij:

"Nou dat nog niet zo.... Maar je voelt je zo apart. Dan heeft iedereen allemaal leuke kleren en ja, dan sta je daar tussen en ik niet. Maar dat is niet zo heel vaak."

Respondent 3b, meisje, 15 jaar, vertelt hoe zij zich buitengesloten voelt:

"Ik zou wel graag iets vaker op vakantie willen, als je al die verhalen hoort van kinderen, ik ben op vakantie geweest. Ik heb dit en dat meegemaakt. Ja, dat heb ik niet dan."

Ook respondent 54b, jongen, 11 jaar, vertelt dat hij minder vaak op vakantie of dagjes uit gaat dan zijn klasgenoten en hoe hij zich daarbij voelt:

"Klasgenoten gaan wel meer op vakantie. Bijvoorbeeld op maandag gaan we in de kring vertellen wat we in het weekend hebben gedaan. En als dat na de zomervakantie is, dan vertellen we over de zomervakantie. En dan hoor je wel wat anderen hebben gedaan. Ik vind het een beetje moeilijk als ik dan niks kan vertellen, maar niet echt. Ik zou wel vaker op vakantie willen gaan."

4. Bezorgd zijn over de financiële situatie thuis of om de ouders

Zes kinderen uit beide leeftijdsgroepen gaan op een passieve emotiegerichte manier om met het leven in armoede. Zij geven aan dat zij zich zorgen maken om het geldgebrek van hun ouders of dat ze rekening proberen te houden met hun ouders, omdat zij weten dat zij weinig geld hebben.

Enkele respondenten vertellen dat zij zich ongerust maken over het geldgebrek van hun moeder:

"Ja, ze zegt wel eens dat ze dan te weinig heeft ... , drievierde gaat dan naar de huur en zo en dan heeft ze nog maar een paar honderd gulden over en daar moet ze dan een maand mee doen. En ze heeft alles in ik denk twee, drie weken op. Meer heeft ze niet. Dan heeft ze nog maar een tientje over en daar moet ze de hele week of zo mee doen."
(Respondent 12b (tweeling), jongen, 13 jaar)

en

"Ja, af en toe. Soms dat nog en dat nog en dan hebben we niet zoveel geld en dan is het weer helemaal raar en dat is af en toe best moeilijk. Soms. Een paar jaar geleden, dan vertelde ze mij wat, en dan kreeg ik er zelf maagpijn van." (Respondent 2b, meisje, 16 jaar)

Twee respondenten vertellen dat zij zich zorgen maken om het geldgebrek van hun ouders en geven aan hoe ze hun ouders proberen te helpen:

"Ik geef haar wel wat geld voor haar verjaardag dat ze kan gebruiken om iets groots van te kopen of van te doen, is toch weer een bijdrage. Dat geef ik dan, dat is dan ook niet zo weinig." (Respondent 3b, meisje, 15 jaar)

en

"Ja. Maar ik weet niet wat ik er aan kan doen. En dan vergeet ik die zorgen meestal. Of het moet dan heel erg zijn en dan doe ik ook heel, heel zuinig met al die dingen. Dan eet ik wat minder en zo." (Respondent 38b, jongen, 15 jaar)

Twee respondenten vertellen dat zij niet om dingen vragen aan hun ouders, omdat zij rekening met hun ouders houden:

"Dan gaat ze denken 'ja, mijn kinderen willen dit en dat, maar ik kan het niet geven'." (Respondent 26b, meisje, 12 jaar)

en

"Ja, datte. De uitleg, dat ze nee moet zeggen en ja, hoe moet ik dat zeggen: Ik weet gewoon dat ik het niet zal krijgen en dan toch vragen en vragen en dan als ze daar geld aan uit gaat geven, dat ze dan bijvoorbeeld de volgende maand echt geen geld meer heeft voor het eten omdat ik zo nodig dat ding moest hebben. Dus dat." (Respondent 38b, jongen, 15 jaar)

Uit hun antwoorden kan ik opmaken dat zij hun ouders niet om dingen vragen, uit schuldgevoel.

4.5 Bevindingen

In dit hoofdstuk ben ik nagegaan hoe de kinderen omgaan met de armoedesituatie waarin ze opgroeien. Wat opvallend is, is dat bijna alle kinderen, individueel meerdere coping stijlen gebruiken en binnen deze coping stijlen ook nog verschillende strategieën gebruiken. Een kind gebruikt bijvoorbeeld zowel een probleemgerichte als een actieve emotiegerichte coping stijl en binnen deze stijlen verschillende strategieën.

Tabel 4.1 Aantal gebruikte coping stijlen naar leeftijd

Leeftijd	Geen	Een	Twee	Drie
10 – 12 jaar	2	4	9	2
13 – 16 jaar	0	2	16	7
Totaal aantal kinderen	2	6	25	9

Van de 42 kinderen zijn er zes kinderen die maar één copingstijl gebruiken. In de leeftijdsgroep 10 – 12 jaar gebruiken vier kinderen, maar één coping stijl. Hiervan gebruiken twee kinderen een probleemgerichte coping stijl en twee kinderen gebruiken een actieve emotiegerichte coping stijl. In de leeftijdsgroep 13 – 16 jaar gebruiken twee kinderen maar één coping stijl, één kind gebruikt een probleemgerichte coping stijl en de ander een actieve emotiegerichte coping stijl. In onderstaande tabel is het aantal kinderen weergegeven dat 1 of meer coping strategieën gebruikt per coping stijl in de verschillende leeftijdscategorieën.

Tabel 4.2 Aantal gebruikte coping strategieën per coping stijl naar leeftijd

Leeftijd	Probleemgerichte (8 strategieën)	Actief emotiegerichte (5 strategieën)	Passief emotiegerichte (4 strategieën)
10 – 12 jaar			
1 strategie	3 kinderen	3 kinderen	2 kinderen
2 strategieën	3 kinderen	4 kinderen	2 kinderen
3 strategieën	4 kinderen	1 kind	-
4 strategieën	1 kind	-	-
13 – 16 jaar			
1 strategie	6 kinderen	12 kinderen	9 kinderen
2 strategieën	8 kinderen	7 kinderen	4 kinderen
3 strategieën	3 kinderen	3 kinderen	-
4 strategieën	3 kinderen	-	-

In de leeftijdsgroep 10 – 12 jaar maakt meer dan 75% van de 17 kinderen gebruik van een probleemgerichte copingstijl in het omgaan met armoede. In de leeftijdsgroep 13 – 16 jaar maakt meer dan 75% van de 25 kinderen gebruik van een probleemgerichte coping stijl in het omgaan met armoede.

In de leeftijdsgroep 10 – 12 jaar maakt meer dan 50% van de 17 kinderen gebruik van een actieve emotiegerichte copingstijl in het omgaan met armoede. In de leeftijdsgroep 13 – 16 jaar maken bijna alle kinderen van de 25 kinderen gebruik van een actieve emotiegerichte coping stijl in het omgaan met armoede.

In de leeftijdsgroep 10 – 12 jaar maakt meer dan 25% van de 17 kinderen gebruik van een passieve emotiegerichte copingstijl in het omgaan met armoede. In de leeftijdsgroep 13 – 16 jaar maakt bijna 50% van de 25 kinderen gebruik van een passieve emotiegerichte coping stijl in het omgaan met armoede.

Er zijn twee kinderen, respondent 49b en 39b, in de leeftijdsgroep 10 -12 jaar die niets merken van de armoede waarin zij opgroeien. Uit het interview met respondent 49b, meisje, 12 jaar, komt naar voren dat zij bijna elke middag naar een centrum gaat voor naschoolse opvang voor kinderen. Zij heeft niet echt een mening wat ze er van vindt dat zij niet zo vaak als haar klasgenoten op vakantie gaat. Haar moeder praat niet met haar over geld en zij denkt niet dat haar moeder minder geld heeft dan andere moeders. Ze is tevreden over haar schoolspullen en kleding. Daarnaast heeft zij veel vrienden. Uit het interview met respondent 39b, jongen, 10 jaar, komt naar voren dat hij niet het idee heeft dat zijn moeder minder geld heeft dan andere moeders. De respondent gaat veel dagjes uit en op vakantie met zijn vader en familie en vrienden. Daarnaast is hij tevreden over zijn kleding, schoolspullen en speelgoed. Hij heeft veel vrienden en hij mag elk jaar een verjaardagsfeestje geven.

Uit de resultaten van het coping gedrag van de kinderen kan geconcludeerd worden dat alle kinderen op een meer positieve manier omgaan met de armoedesituatie waarin ze opgroeien. Zij gebruiken veelal coping strategieën die een probleemgerichte of actieve emotiegerichte coping stijl weergeven (zie tabel 4.3). Wat opvalt, is dat bijna de helft van de oudere kinderen van 13 - 16 jaar, naast een actieve, ook op een passieve manier omgaat met de armoedesituatie waarin ze opgroeien. Volgens Eisenberg et al. (1997 in: Skinner en Zimmer-Gembeck, 2007:135) ontwikkelen zich in de adolescentie ook zwakheden in de cognitieve vaardigheden, zoals het zich zorgen maken om sociale relaties of het internaliseren van negatieve ervaringen. Dit zou kunnen verklaren, waarom de oudere kinderen meer op een passieve manier reageren op de armoedesituatie dan de jongere kinderen. Als je het coping gedrag van de kinderen indeelt naar probleemgerichte en emotiegerichte coping gedrag, blijkt dat de kinderen in beide leeftijdsgroepen meer emotiegerichte coping gedrag vertonen. Zoals in hoofdstuk 2 beschreven, gebruiken individuen volgens Lazarus en Folkman meer probleemgerichte coping in situaties die zij als veranderbaar zien en gebruiken zij meer emotiegerichte coping in situaties die zij als onveranderbaar zien. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het meer gebruiken van emotiegerichte vormen van coping door de kinderen. Zij

hebben feitelijk zelf geen invloed op de armoedesituatie waarin zij leven, zij kunnen niet het lage inkomen van hun ouder(s) veranderen.

Tabel 4.3 Coping van kinderen met armoede naar leeftijd en geslacht

Leeftijd	Probleem gericht	Actief emotiegericht	Passief emotiegericht
10 – 12 jaar (totaal 17 kinderen)	13	10	5
13 – 16 jaar (totaal 25 kinderen)	21	23	12
Sexe			
Meisje (7 kinderen) 10 – 12 jaar	5	5	1
Meisje (16 kinderen) 13 – 16 jaar	14	14	7
Jongen (10 kinderen) 10 – 12 jaar	8	5	4
Jongen (9 kinderen) 13 – 16 jaar	7	9	5

5 Passieve emotiegerichte coping en het psychische welzijn van het kind

In dit hoofdstuk wil ik antwoord geven op mijn tweede onderzoeksvraag; *"Leiden de passieve emotiegerichte coping strategieën die de kinderen gebruiken tot psychische problemen bij de kinderen?"* In het onderzoek van Sandler et al. (2000) is gebleken, dat het gebruik van actieve copingstrategieën, zoals probleemgerichte coping en actieve emotiegerichte coping effectief zijn in een stressvolle situatie. Het gebruiken van deze coping strategieën, leidt tot meer positieve uitkomsten in het omgaan met problemen. Als kinderen hun coping gedrag zien als succesvol, wat betekent dat hun inspanningen hebben geleid tot het gewenste resultaat, dan is dit van invloed op het ontwikkelen van hun algemene overtuiging dat zij in staat zijn om op een effectieve manier met problemen om te gaan. Daarnaast is gebleken dat als kinderen vinden dat hun coping inspanningen niet tot het gewenste resultaat hebben geleid, dus niet de stress hebben vermindert of het probleem hebben opgelost, dit een negatief effect heeft op het psychische welzijn van kinderen. Negatieve effecten op het psychische welzijn van kinderen is bijvoorbeeld dat zij internaliserend en/of externaliserend probleemgedrag kunnen vertonen. Het eerste gedrag blijkt uit depressieve gevoelens, een lage zelfwaardering en soms zelfmoordgedachten. Het tweede gedrag blijkt uit liegen, weglopen, agressie en soms uit vandalisme en regelovertrekend gedrag (Dekovic et al., 1997 in: Snel et al., 2001:36).

In mijn onderzoek heb ik vier strategieën binnen de passieve emotiegerichte copingstijl kunnen onderscheiden bij de kinderen. Dit zijn vermijden of afwachten, uiten van emoties om bepaalde spanningen af te reageren, buitengesloten voelen en bezorgd zijn om de financiële situatie thuis of om de ouders. Hoewel uit mijn analyse blijkt dat heel weinig kinderen een passieve coping stijl gebruiken in het omgaan met armoede en hoewel het onderzoek waar ik mijn data aan heb te danken, in eerste instantie niet is verzameld om het verband tussen passief coping gedrag en psychische problemen te toetsen, heb ik toch geprobeerd om dit onderzoeken. Uit de interviews met de kinderen die deze coping strategieën gebruiken in het omgaan met armoede blijken geen van de kinderen een duidelijk internaliserend of externaliserend probleemgedrag te vertonen. De meeste kinderen uiten bepaalde negatieve emoties, waarmee zij hun spanningen afreageren die voortkomen uit hun ervaringen met het opgroeien in armoede. Zij reageren boos, jaloers of verdrietig als zij geen dingen krijgen of dingen niet kunnen doen, die hun leeftijdgenoten wel doen of krijgen. Daarnaast voelen veel kinderen zich buitengesloten, omdat zij niet mee kunnen praten met hun leeftijdgenoten. Ook maken een aantal kinderen zich zorgen om de financiële situatie thuis of zij maken zich zorgen om hun ouders. Deze reacties en gevoelens op de tekortkomingen van de kinderen leiden niet direct tot psychische problemen, zoals depressieve of agressieve gevoelens. Uit de verhalen van de kinderen kun je wel merken dat zij zich wel bewust zijn van de

armoedesituatie waarin zij opgroeien en ook weten wanneer zij hiermee geconfronteerd worden. Dit leidt bij hen tot de negatieve reacties en gevoelens, zoals die hierboven zijn beschreven. Hoewel ik niet uit mijn onderzoek het verband tussen passieve emotiegerichte coping en het psychische welzijn van het kind kan hardmaken, kan ik wel aan de hand van een voorbeeld laten zien wat armoede voor een kind betekent en hoe een kind hier op een passieve manier mee omgaat.

Een voorbeeld van passief emotiegerichte coping gedrag

Hierna wil ik wat meer inzoomen op respondent 38b, waarbij ik laat zien hoe hij op een relatief meer passieve manier omgaat met armoede en hoe hij dit ervaart.

Respondent 38b, een jongen van 15 jaar, vertelt dat hij zich wel eens zorgen maakt als hij merkt dat zijn moeder weinig geld heeft: *"Ja. Maar ik weet niet wat ik er aan kan doen. En dan vergeet ik die zorgen meestal. Of het moet dan heel erg zijn en dan doe ik ook heel, heel zuinig met al die dingen. Dan eet ik wat minder en zo."*

De jongen vertelt dat hij zich heel vaak thuis en in de buurt verveelt: *"We zitten meestal daar achter op de brug en dan vervelen we ons zowat dood. Tenzij het mooi weer is dan gaan we lekker basketballen of voetballen. Maar als het een beetje zo regenachtig weer is dan is het heel saai. Want dan gaan we gewoon een rap-liedje opnemen of zo. Of gewoon met zijn drieën wat doen. Dat is ook leuk."* Op de vraag of hij zich wel eens thuis verveelt, antwoordt hij: *"Hier thuis? Ja, heel veel eigenlijk. Ja, bijvoorbeeld net zat ik boven en dan zat ik wel muziek te luisteren, maar dan verveel ik me ook best wel. Dus dan ga ik opruimen, mijn kamer. En als ik klaar ben dan verveel ik me best wel. Er is hier ook niet echt iets leuks in de buurt te doen. En ja, dan verveel ik me."*

Hoewel de jongen opgroeit in een gezin dat weinig geld te besteden heeft, beperkt hem dit niet in het deelnemen aan georganiseerde activiteiten. De jongen heeft op pianoles en trompetles gezeten, maar hij vond dat niet meer leuk en hij heeft het druk met wedstrijdzwemmen waar hij op zit. De jongen geeft aan dat hij vaak dingen wilt, maar het niet krijgt van zijn moeder, omdat er geen geld voor is. Hij weet dit vaak al van tevoren en vraagt het dan niet aan zijn moeder, omdat hij ook bang is dat de geldzorgen van zijn moeder door hem groter worden en hij het vervelend vindt dat zijn moeder nee moet zeggen. *"De uitleg, dat ze nee moet zeggen en ja, hoe moet ik dat zeggen: Ik weet gewoon dat ik het niet zal krijgen en dan toch vragen en vragen en dan als ze daar geld aan uit gaat geven, dat ze dan bijvoorbeeld de volgende maand echt geen geld meer heeft voor het eten omdat ik zo nodig dat ding moest hebben. Dus dat."*

Daarnaast vertelt hij dat hij zich schaamt voor zijn thuissituatie, hij geeft al een paar jaar geen verjaardagsfeestjes meer thuis voor zijn schoolvrienden: *"Er komt wel familie, maar iedere keer dezelfde mensen van die familie. Dan is het meestal saai, dan verveel ik me. Ik zou mijn vrienden wel kunnen uitnodigen, maar, ja, ik heb geen zin om ze hier te ontvangen in dit huis. Ik vind het hier niet echt netjes. Ik wil er wel wat aan doen, maar wat kan ik er aan doen. Als ik zeg dit wil ik weggoaien, 'nee dat kan niet'. Als ik zeg dat wil ik weggoaien, 'nee dat kan niet'. En dan zeg ik laat dan maar."*

Hij vindt dat er thuis teveel spullen zijn, die hij niet mooi vindt en vindt het thuis een rotzooi. Hij vindt het daarom niet leuk om zijn vrienden thuis uit te nodigen: *"Allemaal boeken liggen daar, van die zelf gemaakte kasten. Dat vind ik een beetje heel arm er uit zien."*

Verder vertelt de jongen hoe hij het thuis met het gezin vindt: *"Meestal niet zo leuk. Ik ben meestal chagerijng. Zegt mijn moeder dan. Ik heb geen zin om te praten meestal. Dan vraagt mijn moeder wat en dan zit ik tv te kijken en dan kan ik er niet tegen. Of ik heb meestal ruzie met mijn zus. Dan wil zij wat anders kijken. En zij denkt dan dat ze de baas is. En of zij gaat dan weg of ik ga weg met een boze kop. Meestal is het zo. Dat is niet echt leuk hier. Er is hier gewoon helemaal niks te doen. Behalve tv kijken. Maar als er dan niks op tv is, dan is er echt helemaal niks te doen. Als het regenachtig weer is. En dan zou ik wel bijvoorbeeld die Playstation willen hebben. Om te computeren lekker. En dat heb ik dan niet."*

Hij vertelt dat hij niet genoeg aandacht van zijn moeder krijgt, bijvoorbeeld als hij met iets zit en er over wilt praten: *"Of als ik met haar praat. Over iets belangrijks praat, dan doet ze de tv aan, zachtjes. En dat vind ik zo irriteren en dan ga ik gewoon weg. En dan denk ik nou dan hoeft het de volgende keer ook niet. Daarom wil ook niet echt met haar praten. Er is altijd wel weer iets. Ze luistert wel, maar ze vergeet het zo snel meestal. Omdat ze ook een beetje ziek is. En dan moet ik het weer een keer zeggen en nog een keer. En daar word ik helemaal gek van."*

Ook vertelt de jongen dat zijn moeder meestal niet thuis is als hij uit school komt en dat hij dit prettig vindt, want dan is het lekker rustig: *"Meestal is ze weer druk aan het vergaderen over dingen die haar niet aangaan. Tenminste dat vind ik. Dan denk ik, nou laat maar. Dan ga ik lekker in mijn eentje tv kijken, niemand die me stoort."* Uit zijn antwoord kan ik opmaken dat hij het niet leuk vindt dat zijn moeder niet thuis is. Hij vindt het niet leuk dat hij alleen is en vindt dat zijn moeder hem eigenlijk voor iets

onbelangrijks alleen thuis laat en praat dit voor zichzelf goed door te zeggen dat hij dan wel lekker in zijn eentje tv gaat kijken, als zijn moeder niet met hem thuis wilt zijn.

Respondent 38b laat aan de hand van zijn verhaal zien dat hij op een passieve manier omgaat met armoede. Dit leidt niet tot ernstige psychische problemen bij hem, maar hij laat wel zien dat hij relatief veel negatieve gevoelens heeft over de situatie waar hij in zit. Als hij merkt dat zijn moeder weinig geld heeft, dan maakt hij zich daar ook zorgen om. Hij weet dat hij er niets aan kan doen, maar probeert haar toch te helpen, door minder te gaan eten bijvoorbeeld. Hieruit blijkt dat hij zich schuldig voelt voor het feit dat zijn moeder voor hem eten moet kopen, wat leidt tot ongezond gedrag bij hem. Daarnaast schaamt hij zich zo voor zijn armoedige thuissituatie, dat hij zijn verjaardag niet meer wilt vieren voor zijn schoolvrienden. Daarnaast geeft hij aan dat hij heel vaak chagerijng is en geen zin heeft om te praten. Ook geeft hij aan dat hij niet met zijn moeder kan praten als hij ergens mee zit. Tot slot geeft hij in het interview aan, dat hij vindt dat hij niet genoeg vrienden heeft om mee om te gaan. Naar mijn mening is er een grote kans dat dit soort negatieve gevoelens bij de jongen zich kunnen ontwikkelen tot sociale terugtrekking en depressieve gevoelens, omdat hij aangeeft dat hij zich vaak thuis en in de buurt verveelt, niet veel vrienden heeft en niet kan praten met zijn moeder of zus. Dit soort negatieve gevoelens en reacties bij kinderen die opgroeien in armoede, zoals schaamte, schuldgevoel en zich zorgen maken, dienen voortijdig gesignaleerd te worden, zodat voorkomen kan worden dat dit soort gevoelens en reacties uitgroeien tot ernstige psychische problemen.

6 Samenvatting en conclusie

6.1 Inleiding

In dit afstudeeronderzoek is onderzocht hoe kinderen omgaan met het opgroeien in armoede. Daarnaast is onderzocht of passieve emotiegerichte coping gedrag van kinderen leidt tot psychische problemen bij kinderen.

Om dit te onderzoeken zijn er twee onderzoeksvragen geformuleerd.

1. Welke coping strategieën gebruiken de kinderen in het omgaan met armoede?
2. Leiden de passieve emotiegerichte strategieën die de kinderen gebruiken tot psychische problemen bij de kinderen?

Om deze vragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode, het analyseren van bestaande data. In het onderzoek van Snel et al. (2001) en Van der Hoek (2005) is onderzocht hoe kinderen het opgroeien in armoede zelf ervaren en hoe zij hier mee omgaan. Dit hebben zij onderzocht door onder andere interviews met kinderen van 10 – 16 jaar te houden die opgroeien in een gezin dat op of onder het sociale minimum leeft. Om mijn onderzoeksvragen te beantwoorden heb ik secundaire analyse uitgevoerd op het interviewmateriaal dat voor bovengenoemde onderzoeken is verzameld.

6.2 Beantwoording probleemstellingen en onderzoeksvragen

De eerste probleemstelling van dit onderzoek is: "*Hoe gaan kinderen om met het opgroeien in armoede?*". Dit heb ik onderzocht aan de hand van de eerste bovengenoemde onderzoeksvraag. De kinderen uit mijn onderzoek kunnen onderverdeeld worden in twee leeftijdsgroepen, 10 - 12 jaar en 13 – 16 jaar. Beide groepen bestaan uit zowel bijna evenveel meisjes als jongens. Hoe de kinderen omgaan met armoede heb ik onderzocht op basis van de theorie van Lazarus en Folkman (1984) over coping en de theorie van Billings en Moos (1981, in: Brodzinsky et al., 1992) over coping strategieën. Op basis van deze theorieën kan ik het coping gedrag van de kinderen onderverdelen in drie coping stijlen: probleemgerichte coping, actieve emotiegerichte coping en passieve emotiegerichte coping. In mijn onderzoek naar welke coping stijlen de kinderen gebruiken in het omgaan met armoede, heb ik verschillende strategieën weten te onderscheiden binnen de drie coping stijlen. De eerste coping stijl is probleemgerichte coping. Dit is een coping stijl die gebruikt wordt als iemand het gevoel heeft iets aan het probleem of de situatie te kunnen veranderen en uit zich in handelen van een persoon. Probleemgerichte coping richt zich op het probleem of de situatie (omgeving), door eerst te richten op jezelf, door jezelf te motiveren om iets aan het probleem of situatie te doen en dit vervolgens daadwerkelijk te doen (Lazarus en

Folkman, 1984). Bij probleemgerichte coping heb ik acht strategieën weten te onderscheiden. Een voorbeeld van een probleemgerichte coping strategie die de oudere kinderen gebruiken in het omgaan met armoede is, het hebben van een bijbaantje. Zo kunnen zij toch de activiteiten doen of de kleding kopen die zij graag willen.

De tweede coping stijl is actieve emotiegerichte coping. Dit is een coping stijl waarbij de persoon de stress probeert te verminderen door bepaalde gedragsveranderingen of door cognitieve aanpassingen. Stress verminderen door gedragsveranderingen kan door afleiding te zoeken en je met andere dingen bezig te houden zodat je niet aan het probleem hoeft te denken, bijvoorbeeld je te ontspannen, door te sporten of door te wandelen (Schreurs et al., 1993:16). Bij cognitieve aanpassing, probeert de persoon de situatie of stressor positief te herwaarderen (cognitive reappraisal), door positief te denken over een stressor of door de situatie mooier te maken dan het is en zo controle te hebben over zijn/haar emoties. Bij actieve emotiegerichte coping heb ik vijf strategieën weten te onderscheiden. Een voorbeeld van een actieve emotiegerichte coping strategie die de kinderen gebruiken in het omgaan met armoede is, acceptatie van wat je niet kunt veranderen. Sommige kinderen accepteren dat hun moeder weinig geld te besteden heeft en minder voor hen kan kopen of dat ze minder vaak op vakantie gaan.

De derde coping stijl is passieve emotiegerichte coping. Bij passieve emotiegerichte coping denkt een persoon dat hij of zij de situatie niet kan veranderen of het probleem niet kan oplossen. Passieve emotiegerichte coping richt zich op het verminderen van de stress die door de moeilijke situatie of het probleem veroorzaakt wordt. Waarbij de persoon de stress probeert te verminderen door bijvoorbeeld de stressvolle situatie op een passieve wijze te vermijden of door afleiding te zoeken op een passieve wijze. Bij passieve emotiegerichte coping heb ik vier strategieën gevonden. Een voorbeeld van een coping strategie binnen de passieve emotiegerichte coping stijl die de kinderen gebruiken in het omgaan met armoede is, het uiten van negatieve emoties om de spanningen af te reageren. Een aantal kinderen reageert bijvoorbeeld boos, wanneer zij iets niet krijgen van hun ouders, omdat de ouders hier geen geld voor hebben.

Uit mijn onderzoek blijkt dat bijna alle kinderen in beide leeftijdsgroepen verschillende coping stijlen gebruiken en binnen deze stijlen verschillende strategieën gebruiken in één situatie, namelijk het opgroeien in armoede. Deze variatie in het gebruiken van verschillende coping stijlen en strategieën, bijvoorbeeld het gebruiken van zowel een probleemgerichte als een actieve emotiegerichte coping stijl, kan volgens Lazarus en Folkman (1984), zoals beschreven in hoofdstuk twee, worden verklaard doordat een situatie is opgebouwd uit opeenvolgende fases of veranderingen, waarbij iemand voor elke verandering in een situatie een andere coping stijl of strategie kan gebruiken. Bij de

kinderen uit dit onderzoek kun je bijvoorbeeld hun armoedesituatie zien als een situatie waar zij op verschillende momenten mee te maken hebben. Het ene moment merken zij dit thuis, omdat zij bijvoorbeeld weinig speelgoed hebben. En het andere moment worden ze met de armoede geconfronteerd op school, bijvoorbeeld als zij niet met hun klasgenoten kunnen meepraten over vakanties.

In beide leeftijdsgroepen maken meer dan 75% van de kinderen gebruik van een probleemgerichte coping stijl in het omgaan met armoede. Meer dan de helft van alle kinderen in de leeftijdsgroep 10 – 12 jaar maakt gebruik van een actieve emotiegerichte coping stijl en in de leeftijdsgroep 13 -16 jaar maken bijna alle kinderen gebruik van een actieve emotiegerichte coping stijl. Daarnaast maakt 25% van de kinderen in de leeftijdsgroep 10 -12 jaar gebruik van een passieve emotiegerichte coping stijl en maakt bijna de helft van de kinderen van de leeftijdsgroep 13 - 16 jaar gebruik van een passieve emotiegerichte coping stijl in het omgaan met armoede. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de meeste kinderen uit beide groepen op een actieve manier, namelijk probleemgericht of actief emotiegericht, omgaan met armoede. Beide coping stijlen hebben in principe een positieve invloed op het psychisch welzijn van kinderen. Verder kan geconcludeerd worden dat bijna de helft van de kinderen van 13 -16 jaar op een passieve manier omgaan met armoede, wat betekent dat de kinderen van 10 – 12 jaar op een meer actieve en positieve manier omgaan met armoede dan de oudere kinderen. Dit lijkt in overeenstemming te zijn met de bewering van Eisenberg et al., zoals ik deze in hoofdstuk twee heb beschreven. Volgens Eisenberg et al. (1997 in: Skinner en Zimmer-Gembeck, 2007:135) ontwikkelen zich in de adolescentie ook zwakheden in de cognitieve vaardigheden, zoals het zich zorgen maken om sociale relaties of het internaliseren van negatieve ervaringen. Tot slot kan de algemene conclusie worden getrokken dat de kinderen meer op een emotiegerichte manier, dan op een probleemgerichte manier met armoede omgaan. Dit is in overeenstemming met de bevinding van Lazarus en Folkman, zoals in hoofdstuk twee beschreven. Individuen gebruiken in situaties die zij als veranderbaar beschouwen, meer vormen van probleemgerichte coping en zij gebruiken in situaties die zij als onveranderbaar beschouwen meer vormen van emotiegerichte coping. De kinderen hebben zelf feitelijk geen invloed op het inkomen van hun ouders en hiermee ook geen invloed op de armoedesituatie waarin ze leven.

Uit mijn onderzoek blijkt tevens dat twee kinderen in de leeftijdsgroep 10 -12 jaar zich niet echt bewust zijn dat ze in armoede opgroeien. Dat zij zich niet bewust zijn hiervan, kan door verschillende factoren komen. Uit de interviews van beide kinderen blijkt dat zij niet het idee hebben dat hun moeder minder geld heeft dan andere moeders. Hun ouders praten niet echt met hen over geld. Zij zijn tevreden over hun kleding en schoolspullen. Zij zijn tevreden over de dagjes uit en hun vakanties.

Daarnaast mogen ze elk jaar een verjaardagsfeestje geven en zijn ze tevreden over deze feestjes. Tevens hebben zij beide veel vrienden. Kortom, beide kinderen weten niet dat hun ouders weinig geld hebben en vinden dat zij niets tekortkomen. Zij ervaren geen armoede en hoeven hier dus ook niet mee om te gaan.

De tweede probleemstelling van dit onderzoek is: "*Is er een verband tussen passief coping gedrag en het psychisch welzijn van kinderen?*". Dit heb ik onderzocht aan de hand van de in de inleiding genoemde tweede onderzoeksvraag. In een onderzoek van Sandler et al. (2000) is gebleken dat passief coping gedrag van kinderen indirect een negatieve invloed heeft op het psychische welzijn van kinderen. Kinderen kunnen internaliserend en/of externaliserend probleemgedrag vertonen. Voorbeelden hiervan zijn depressieve en angstgevoelens, liegen of agressief gedrag. Hoewel uit mijn analyse blijkt dat heel weinig kinderen een passieve coping stijl gebruiken in het omgaan met armoede en het onderzoek waar ik mijn data aan heb te danken, niet in eerste instantie is verzameld om het verband tussen passief coping gedrag en psychische problemen te toetsen, heb ik toch geprobeerd om dit onderzoeken. In mijn onderzoek heb ik vier strategieën binnen de passieve emotiegerichte coping stijl weten te onderscheiden bij de kinderen. De kinderen in mijn onderzoek die op een passieve manier omgaan met armoede, laten dit zien door bepaalde negatieve reacties en gevoelens te uiten, zoals de confrontatie met de armoedesituatie vermijden, boos reageren of jaloers zijn op leeftijdgenoten of zich buitengesloten voelen. Deze reacties en gevoelens op de tekortkomingen van de kinderen leiden niet direct tot psychische problemen bij de kinderen. Uit de verhalen van de kinderen blijkt niet dat zij depressief, angstig of agressief zijn. Een verband tussen passieve emotiegerichte coping en psychische problemen, kan ik met de gegevens uit mijn onderzoek niet hardmaken. Kortom, uit de gegevens blijkt dat de kinderen die in armoede opgroeien hier naast een actieve manier, ook op sommige momenten op een negatieve manier mee omgaan, maar dat dit bij deze kinderen niet direct leidt tot psychische problemen. Door in te zoomen op één kind dat op een meer passieve manier omgaat met armoede heb ik laten zien dat de armoedesituatie waarin hij leeft wel enige invloed heeft op zijn psychisch welzijn, maar dit niet direct leidt tot ernstige psychische problemen.

Naar aanleiding van bovenstaande conclusie dient opgemerkt te worden dat de resultaten van dit onderzoek niet generaliserend zijn voor kinderen die in een gezin opgroeien dat moet rondkomen van een inkomen dat op of onder het sociaal minimum ligt. De steekproef van dit onderzoek is hiervoor te klein. De resultaten gelden alleen voor de kinderen die in dit onderzoek zijn onderzocht. Daarnaast zijn de conclusies in bepaalde

mate subjectief, omdat ik conclusies heb getrokken op basis van mijn interpretatie van het coping gedrag van de kinderen.

Literatuurlijst

Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., Teunissen, J. (2005). *Basisboek Kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek.*

Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.

Bijstra, J.O., Jackson, S., Bosma, H.A. (1994). De Utrechtse Coping Lijst voor Adolescenten. *Kind en Adolescent*. 15, p. 98-109.

Billings, A.G. & Moos, R.H. (1981). The role of coping responses and social resources in attenuating the impact of stressful life events; in Brodzinsky, D.M., Elias, M.J., Steiger, C., Simon, J., Gill, M., Clarke Hitt, J. (1992). Coping Scale for Children and Youth: Scale Development and Validation. *Journal Of Applied Developmental Psychology*. 13, 195-214.

Brodzinsky, D.M., Elias, M.J., Steiger, C., Simon, J., Gill, M., Clarke Hitt, J. (1992). Coping Scale for Children and Youth: Scale Development and Validation. *Journal Of Applied Developmental Psychology*. 13, 195-214.

Compas, B.E. (1987). Coping With Stress During Childhood and Adolescence. *Psychological Bulletin*. Vol. 101, No. 3., 393-403.

Compas, B.E., Malcarne, V.L., Fondacaro, K.M. (1988). Coping With Stressful Events in Older Children and Young Adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 56, No. 3, 405-411.

Compas, B.E., Connor-Smith, J.K., Saltzmann, H., Harding Thomsen, A., Wadsworth, M.E. (2001). Coping With Stress During Childhood and Adolescence: Problems, Progress, and Potential in Theory and Research. *Psychological Bulletin*. Vol. 127, No. 1, 87-127.

Corsaro, W.A. (1997). The Sociology of Childhood; in Hoek, T. van der (2005). *Through Children's Eyes: An Initial Study of Children's Personal Experiences and Coping Strategies Growing Up Poor in an Affluent Netherlands*. Innocenti Working Paper No. 2005-05. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

Dekovic, M., Snel, E., Groenendaal, J.H.A. (1997). Kinderen van de Rekening. Over de Effecten van Armoede op Kinderen; in Snel, E., Hoek, T., van der, Chessa, T. (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Van Gorcum.

Dolan, S.L. (2007). *Stress, Self-Esteem, Health and Work*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.

Eisenberg, N., Fabes, R.A., Guthrie, I.K. (1997). Coping with stress: the roles of regulation and development; in Skinner, E.A. and Zimmer-Gembeck, M.J. (2007). The Development of Coping. *Annual Reviews Psychology*. 58, 119-144.

Eisenberg, N., Fabes, R.A., Guthrie, I.K. (1997). Coping with stress: the roles of regulation and development; in Smith, C.L., Eisenberg, N., Spinrad, T.L., Chassin, L., Sheffield Morris, A., Kupfer, A., Liew, J., Cumberland, A., Valiente, C., Kwok, O. (2006). Children's coping strategies and coping efficacy: Relations to parent socialization, child adjustment, and familial alcoholism. *Developmental and Psychopathology*. 18, 445-469.

Engbersen, G., Vrooman, J.C., Snel, E. (1997). Hoofdstuk 7: Arme ouders en het welzijn van kinderen (pp. 123-141), in: *De Kwetsbaren, Tweede Jaarrapport Armoede en Sociale Uitsluiting*. Amsterdam: University Press.

Folkman, S. & Lazarus, R.S. (1988b); in Lazarus, R.S. (1999). Chapter five: Coping (pp. 101-125), Chapter seven: Stress, Emotion, and Coping in Special Groups (pp. 174-189), in: *Stress and Emotion. A new Synthesis*. New York: Springer Publishing Company.

Frydenberg, E. and Lewis, A. (2000). Teaching Coping to Adolescents: When and to Whom?. *American Educational Research Journal*. Vol. 37, No. 3, pp. 727-745.

Garnefski, N., Legerstee, J., Kraaij, V., van den, Kommer, T., Teerds, J. (2002). Cognitive coping strategies and symptoms of depression and anxiety: a comparison between adolescents and adults. *Journal of Adolescence*. 25, 603-611.

Hoek, T. van der (2005). *Through Children's Eyes: An Initial Study of Children's Personal Experiences and Coping Strategies Growing Up Poor in an Affluent Netherlands*. Innocenti Working Paper No. 2005-05. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

James, A., Jenks, C., Prout, A. (1998). Theorizing Childhood; in Hoek, T. van der (2005). *Through Children's Eyes: An Initial Study of Children's Personal Experiences and Coping Strategies Growing Up Poor in an Affluent Netherlands*. Innocenti Working Paper No. 2005-05. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

James, A., Prout, A. (1997). Constructing and Reconstruction Childhood. Contemporary issues in the Sociological Study of Childhood; in Hoek, T. van der (2005). *Through Children's Eyes: An Initial Study of Children's Personal Experiences and Coping Strategies Growing Up Poor in an Affluent Netherlands*. Innocenti Working Paper No. 2005-05. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie arme kinderen*. Nulmeting. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Lazarus, R.S. (1999). Chapter five: Coping (pp. 101-125), Chapter seven: Stress, Emotion, and Coping in Special Groups (pp. 174-189), in: *Stress and Emotion. A new Synthesis*. New York: Springer Publishing Company.

Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer Publishing Company.

Nistelrooij, N. van (1998). Dan Had Mijn Moeder een Som in Haar Hoofd. Een Kwalitatief Onderzoek naar de Beleving van Armoede en het Copinggedrag van Moeders en Kinderen in 15 Bijstandsgezinnen (doctoraalscriptie); in Snel, E., Hoek, T., van der, Chessa, T. (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Van Gorcum.

Otten, F., Bos, W., Vrooman, C., Hoff, S. (2008). *Armoedebericht 2008*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Qvortrup, J. et al. (1994). Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics; in Hoek, T. van der (2005). *Through Children's Eyes: An Initial Study of Children's Personal Experiences and Coping Strategies Growing Up Poor in an Affluent Netherlands*. Innocenti Working Paper No. 2005-05. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

Roth, S., & Cohen, L.J. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress; in Vierhaus, M., Lohaus, A., Ball, J. (2007). Developmental changes in coping: Situational and methodological influences. *Anxiety, Stress & Coping*. 20(3), 267-282.

Sandler, I.N., Tein, J., Mehta, P., Wolchik, S., Ayers, T. (2000). Coping Efficacy and Psychological Problems of Children of Divorce. *Child Development*. Volume 71, Number 4, Pages 1099-1118.

Schreurs, P.J.G., Willige, G. van de, Brosschot, J.F., Tellegen, B., Graus, G.M.H. (1993). *De Utrechtse Coping Lijst: UCL. Omgaan met problemen en gebeurtenissen*. Lisse: Swets en Zeitlinger.

Skinner, E.A. and Zimmer-Gembeck, M.J. (2007). The Development of Coping. *Annual Reviews Psychology*. 58, 119-144.

Snel, E., Hoek, T., van der, Chessa, T. (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Van Gorcum.

Vierhaus, M., Lohaus, A., Ball, J. (2007). Developmental changes in coping: Situational and methodological influences. *Anxiety, Stress & Coping*. 20(3), 267-282.

Vrooman, C., Hoff, S., Otten, F., Bos, W. (2007). *Armoedemonitor 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Zeijl, E., Crone, M., Wiefferink, K., Keuzenkamp, S., Reijneveld, M. (2005). *Kinderen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Mama zijn wij arm? Zembla aflevering – 18 januari 2009. Bekeken op 23 februari, op [http://zembla.vara.nl/Afleveringen.1973.0.html?&tx_ttnews\[pointer\]=1&tx_ttnews\[tt_news\]=9625&tx_ttnews\[backPid\]=1972&cHash=3b1293ad37](http://zembla.vara.nl/Afleveringen.1973.0.html?&tx_ttnews[pointer]=1&tx_ttnews[tt_news]=9625&tx_ttnews[backPid]=1972&cHash=3b1293ad37)

Bijlage

Kenmerken respondenten

Respondent	Geslacht	Leeftijd	Gezinsituatie	Etniciteit	Coping gedrag ^a
1b	Meisje	13	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
2b	Meisje	16	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE + PE
3b	Meisje	15	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE + PE
4b	Jongen	16	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
5b	Meisje	15	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE + PE
6b	Jongen	11	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + PE
7b	Jongen	14	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE + PE
8b	Jongen	13	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
9b	Jongen	12	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
10b	Meisje	13	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE + PE
11b	Meisje	15	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
12b	Jongen	13	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE + PE
12b	Jongen	13	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE + PE
13b	Meisje	10	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
14b	Jongen	12	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG
15b	Meisje	13	Twee-oudergezin	Nederlands	PG + AE
16b	Meisje	16	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
17b	Meisje	12	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
18b	Jongen	11	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
19b	Meisje	15	Twee-oudergezin	Nederlands	AE + PE
20b	Jongen	11	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + PE
21b	Jongen	16	Alleenstaande moeder	Kaapverdiaans	AE
22b	Jongen	11	Alleenstaande moeder	Kaapverdiaans	AE
23b	Meisje	14	Alleenstaande moeder	Kaapverdiaans	PG + PE
24b	Jongen	10	Alleenstaande moeder	Surinaams	PG + AE
25b	Jongen	13	Alleenstaande moeder	Marokkaans	AE + PE
26b	Meisje	12	Anders	Kaapverdiaans	PG + AE + PE
26b	Jongen	11	Anders	Kaapverdiaans	PG + AE + PE
28b	Meisje	11	Alleenstaande moeder	Nederlands	AE
29b	Meisje	15	Twee-oudergezin	Nederlands	AE + PE
30b	Meisje	12	Alleenstaande moeder	Nederlands	PG + AE
35b	Jongen	13	Anders	Nederlands	PG + AE
36b	Meisje	15	Alleenstaande moeder	Nederlands/Surinaams	PG + AE
38b	Jongen	15	Alleenstaande moeder	Nederlands/Surinaams	PG + AE + PE
39b	Jongen	10	Alleenstaande moeder	Nederlands	Geen
40b	Meisje	16	Alleenstaande moeder	Surinaams	PG
43b	Meisje	14	Alleenstaande moeder	Nederlands/Surinaams	PG + AE
46b	Meisje	14	Alleenstaande moeder	Surinaams	PG + AE
49b	Meisje	12	Alleenstaande moeder	Antilliaans	Geen
52b	Meisje	10	Twee-oudergezin	Antilliaans	PG
54b	Jongen	11	Alleenstaande moeder	Antilliaans	PG + PE
55b	Meisje	15	Alleenstaande moeder	Antilliaans	PG + AE

^a PG = Probleemgericht, AE = Actief emotiegericht, PE = Passief emotiegericht